

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

(Cultural Heritage Environment)

อาจารย์โรจน์ อุณเณก

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คำนำ

การศึกษาพรรณณความรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม มีความมุ่งหมายที่จะสำรวจเอกสารต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และพยายามที่จะวิเคราะห์โดยการจำแนกเอกสารเหล่านั้นออกเป็นหมวดหมู่ตามความใกล้เคียงกันของเนื้อหาของเอกสารนั้น ๆ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมตลอดจนช่องว่างขององค์ความรู้ซึ่งจะนำไปสู่ทิศทางของการวิจัยในอนาคตต่อไป ทั้งนี้การศึกษานี้ได้กำหนดขอบเขตของเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ อยู่ในช่วงปี พ.ศ.2504 จนถึงปัจจุบัน

บททวนวรรณกรรม

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เป็นเรื่องค่อนข้างใหม่สำหรับสังคมไทย จึงทำให้มีความหมายที่แท้จริงของคำดังกล่าวไม่มากนัก ซึ่งคำว่าสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนี้ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2528) ได้ให้นิยามไว้ว่า “ สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีมนุษย์ได้สร้างหรือกำหนดขึ้นทั้งในอดีตและในปัจจุบัน ที่มีคุณค่าในทาง ศิลป วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี เทคโนโลยี และรวมถึงศิลปกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมด้วย ” ซึ่งจากความหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่าขอบเขตของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้นครอบคลุมสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบแหล่งศิลปกรรม และรวมถึงตัวศิลปกรรมด้วย ดังนั้น งานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการดำเนินการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบตัวศิลปกรรมเท่านั้น แต่ได้รวมถึงการดำเนินการที่ตัวศิลปกรรมด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม พบว่า เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานของไทยที่มีความเก่าแก่มาที่สุดน่าจะเป็น “ ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ ” ซึ่งออกประกาศเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2466 (นิจ,2533) แต่อย่างไรก็ตามในระยะเวลาต่อมาเรื่องของอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรมของประเทศไทยก็ได้เป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจมากขึ้น โดยงานเขียนที่สำรวจพบเป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปกรรม ได้แก่ บทความเรื่อง “ งานอนุรักษ์ศิลปกรรม ” ของ ดร.สุเมธ ทุมสาย ณ อุทยาน ที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ.2511

อย่างไรก็ตาม จากเอกสารต่าง ๆ ที่สำรวจพบ ทำให้สามารถจำแนกเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมออกเป็น 5 หัวข้อใหญ่ ๆ ได้แก่

1. สถานภาพและความรู้ทั่วไป ซึ่งเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัจจุบันของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และงานศึกษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมถึง การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม

ในอดีตของแหล่งศิลปกรรม และพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งเป็นการศึกษาถึงสภาพแวดล้อมทางด้านศิลปกรรมในอดีตด้วย

2. สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของการท่องเที่ยวในแหล่งศิลปกรรม ทั้งนี้เนื่องจากในปัจจุบันอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญแห่งหนึ่ง จึงทำให้ความสนใจในด้านนี้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ตรวจพบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นด้วย

3. ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับ เรื่องของการศึกษาผลกระทบต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ส่วนปัญหาในเรื่องของการเสื่อมสภาพเนื่องจากสิ่งมีชีวิต (Biodeterioration) นั้นจะได้กล่าวถึงในส่วนของการอนุรักษ์โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์

4. นโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งรวมถึงเรื่องของการบทบาทขององค์กร และประชาชน รวมทั้งทัศนคติของประชาชน ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดนโยบายและการจัดการในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมทั้งกฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการ

5. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมทั้งด้วยการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และวิธีการอื่น ๆ รวมทั้งการศึกษาเกี่ยวกับงานอนุรักษ์ในแง่มุมต่าง ๆ

1. สถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนอกจากจะมีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่โดยรอบแหล่งศิลปกรรมแล้ว ยังหมายรวมถึงตัวศิลปกรรมเองด้วย ดังนั้นในส่วน สถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงเป็นเรื่องของรายงานเกี่ยวกับสถานการณ์หรือสภาพโดยทั่วไปของแหล่งศิลปกรรมและรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ ซึ่งในส่วนนี้ปรากฏเอกสารความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่างๆ ของกรมศิลปากรจำนวนมาก ซึ่งจะได้คัดเลือกมากล่าวถึงเพียงบางเอกสารที่มีความสำคัญเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีเอกสารในส่วน of ความรู้เกี่ยวกับแหล่งมรดกโลกซึ่งเป็นแหล่งศิลปกรรมที่สำคัญ และในส่วน of เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมไทย เช่น เรื่องของบ้านไทย เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเอกสารในส่วนนี้ปรากฏในตารางที่ 1 แล้ว

ตารางที่ 1 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับสถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : ศิลปกรรม จังหวัดนครปฐม	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม-ท้อง ถิ่นจังหวัดนครปฐม	มปพ.
2.	เกาะเกร็ด แหล่งศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมที่ควร อนุรักษ์	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม-ท้อง ถิ่นจังหวัดนนทบุรี	มปพ.
3.	รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	ทุกปี
4.	เกาะรัตน โกสินทร์	เจตกำจร พรหมโยธี	2516
5.	บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ	บุญถ ฆมนุช	2530

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
6.	โครงการกรุงรัตนโกสินทร์	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม- แห่งชาติ	2530
7.	ยูเนสโกรับไทยเข้าเป็นภาคีสถาบันมรดกโลก แล้ว	วันชัย ตั้ว และประวิทย์ สุ	2531
8.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสุพรรณบุรี	คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม-ศิลป กรรมท้องถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี	2532
9.	แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ	2534
10.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	นิคม มูลิกะคามะ และมานิตย์ ศิริ-วรรณ	2535
11.	ทำร้ายจิตใจชาวเชียงใหม่ เจดีย์วัดเจ็ดยอดจะพัง	มา ข.	2535
12.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดอุดรดิค	ประพัฒน์ กุสุมานนท์	2535
13.	อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท	เมธา วิจักขณะ	2535
14.	รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่ม เก่า	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมทอง ถิ่น จ.เพชรบูรณ์	2535
15.	อุทยานมรดกโลก	มปข.	2536
16.	อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรี	กรมศิลปากร	2537
17.	มรดกโลก	มปข.	2538
18.	แหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางเดินทัพ และเส้นทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตจังหวัด พระนครศรีอยุธยา สระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี ฉบับที่ 1	จารึก วิไลแก้ว	2538
19.	คู่มือปฏิบัติการของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลป กรรมท้องถิ่น	กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและ ศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผน สิ่งแวดล้อม	2538
20.	จากห้วงอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย ฉบับย่อ	ประเสริฐ วิทยารัฐ	2538
21.	Development and Biocultural Diversity in Northern Thailand	Dearden, P.	2538

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
22.	รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มสัก - อำเภอวังโป่ง	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.เพชรบูรณ์	2539
23.	รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอศรีเทพ - อำเภอวิเชียรบุรี	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.เพชรบูรณ์	2539
24.	สถานภาพและแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	โรจน์ คุณเอนก	2539
25.	อยุธยาโรคโลก	ศรีธันว์ อยู่สุขจิ	2540
26.	สาระความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.ปราจีนบุรี	2541
27.	สาระความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.นครนายก	2541
28.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกระบี่	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.กระบี่	2541
29.	แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.มหาสารคาม	2541
30.	การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	อุษา เกียรติชัยพิพัฒน์	2541
31.	เรือนพื้นถิ่นละแวกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา สูญสิ้นไปแล้วหรือยัง	อรศิริ ปาณินท์	2542
32.	การศึกษาเปรียบเทียบการบูรณะโบราณสถาน-อนัสติโลซิส	สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร	2542
33.	ลิมที่มีอุปแต้มในจังหวัดร้อยเอ็ด	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.ร้อยเอ็ด	2543
34.	เอกสารประกอบการประชุมประจำปี ผู้นำหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นครั้งที่ 8	สมาชิของค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	2543

จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่าเอกสารหลักในเรื่องของสถานการณ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ได้แก่รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อมซึ่งสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมได้จัดทำขึ้นทุกปี ส่วนในแง่ของมุมมองของการอนุรักษ์ศิลปกรรมในลักษณะของศิลปกรรมและรวมถึงพื้นที่โดยรอบด้วยนั้น ได้เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ.2516 โดยมีความสนใจอยู่ที่กรุงรัตนโกสินทร์ (เอกสารลำดับที่ 4 และ 6) และพัฒนาการจนถึงขั้นของการจัด

ทำแผนแม่บท (เอกสารลำดับที่ 9) ต่อมาในปี พ.ศ.2531 ความสนใจในเรื่องของอนุสัญญามรดกโลกได้เริ่มกว้างขวางมากขึ้นเรื่อย ๆ (เอกสารลำดับที่ 7, 15 และ 17) พร้อม ๆ กับกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ได้มีแนวคิดในการจัดตั้งหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นขึ้นในทุกจังหวัด และหน่วยอนุรักษ์ฯ แต่ละหน่วยได้เริ่มผลิตเอกสารเกี่ยวกับรายงานการสำรวจแหล่งศิลปกรรมในแต่ละท้องถิ่นขึ้น (เอกสารลำดับที่ 1, 2, 8, 14, 19, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 33 และ 34) ซึ่งเอกสารที่ผลิตโดยหน่วยอนุรักษ์ฯ นั้น ยังมีอีกเป็นจำนวนมากโดยมีฐานข้อมูลอยู่ที่กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่การผลิตเอกสารเหล่านี้มักทำได้ในจำนวนจำกัด จึงทำให้ไม่สามารถเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างกว้างขวาง ข้อมูลในเอกสารดังกล่าวจึงถูกจำกัดขอบเขตของการเผยแพร่อยู่ภายในท้องถิ่นเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในเรื่องของความรู้ทั่วไปนั้น เรื่องของการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณ และพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ถือได้ว่าเป็นความรู้ทางสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีความสำคัญอีกเรื่องหนึ่งทั้งนี้เรื่องดังกล่าวเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และถือเป็นการศึกษาเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในอดีต รวมทั้งพัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในบริเวณนั้น ๆ ด้วย ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 เอกสารเกี่ยวกับการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณ และพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	Human Settlement and the Environmental in Prehistoric Northeastern part of Thailand	Nongpa - nga Suckavanich	มปพ.
2.	A Study of the Culture and the Environment of an Ancient Community at Khok Phanomdi Changwat Chonburi	Domrongkiart Noksakul	2524
3.	วิจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของเมืองโบราณสมัยทวารวดีบริเวณ ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี	กษัตรา ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา	2524
4.	การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์	นงพงา สุขวนิช	2527
5.	แหล่งโบราณคดี และสิ่งแวดล้อม กลุ่มน้ำแควใหญ่ตอนบน (น้ำโจน) อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก	ปรีชา กาญจนาคม	2531

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
6.	The Environmental Factors That Effected on the Settlement of the Ancient Cities the Dvarauati Period on the Eastern Coast of the Gulf of Thailand	Somrit Sugmuang	2531
7.	มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับการใช้ทรัพยากรในช่วงโฮโล-ซีนตอนต้นบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี	รัศมิ์ ชูทรงเดช	2533
8.	การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมแม่น้ำ: กรณีศึกษา เมืองลำทอง เมืองสิงห์บุรี	ณัฐนาถ สุวรรณ	2533
9.	การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี	รัศมิ์ ชูทรงเดช	2536
10.	บ้านเรือนและที่อยู่อาศัยในประวัติศาสตร์สังคมของชาวนาไทยภาคกลาง กรณีศึกษา บ้านหมี่ลาว ตำบลปลายกลัด อำเภอบางซ้าย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	นฤพนธ์ ค้างวิเศษ	2539
11.	ชุมชนโบราณในบุรีรัมย์	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.บุรีรัมย์	2541
12.	การวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์: กรณีศึกษาชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี	สมศรี ศิริขวัญชัย	2541
13.	พัฒนาการของเมืองและชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ ลุ่มแม่น้ำบางขาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี : ปัจจัยและความคลี่คลาย	ภูธร ภูมะธน	2542

2. สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว

ในปัจจุบันการท่องเที่ยวนับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ และส่งผลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการศึกษาและกล่าวถึงเรื่องดังกล่าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้พบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นด้วย ดังปรากฏในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ จังหวัดใกล้เคียง (สุพรรณบุรี นครปฐม)	พรพจน์ สุขเกษม	2522
2.	การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ จังหวัดใกล้เคียง (สระบุรี ลพบุรี)	พิจิต แรกชำนาญ	2522
3.	การศึกษาแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวใน อำเภอพระนครศรีอยุธยา	สายชล พงศ์กระวี	2523
4.	A Study for Tourism Development Planing in the Rattanakosin Area	Khunpol Prompaet	2524
5.	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว : จังหวัด สุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร ตาก	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	2525
6.	การศึกษามุ่งเน้นเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว : จังหวัด สุพรรณบุรี อ่างทอง ลพบุรี และสระบุรี	คณะสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล	2525
7.	A Study for Tourism Development Planing of Phetchaburi	Pipop Pitaksilpa	2525
8.	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	2528
9.	การอนุรักษ์ศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว	พงษ์ธร เกษสำลี	2530
10.	การอนุรักษ์โบราณสถานกับการท่องเที่ยว	อุดม อินทรสุวรรณ	2530
11.	การจัดการแสดงแสงและเสียงที่ดำเนินการ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำลายโบราณสถานจริงหรือ	สุรินทร์ คล้ายจินดา	2530
12.	คู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางด้านกายภาพประเภทวัด เล่ม 1 – 4	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2532
13.	เมืองกำแพงเพชรกับการท่องเที่ยว	พงษ์ธร เกษสำลี	2533
14.	การท่องเที่ยวกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม	ศรีศักร วัลลิโภดม	2534
15.	The Social Carrying Capacity of a Historical Tourist Attraction: A Case Study of Wat Phra Kaeo Bangkok Metropolis	Jindarak Sangkanjanavanich	2534

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
16.	ศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติกับความคิดว่าด้วยการท่องเที่ยว	กฤษดา พวงสาทิ	2536
17.	บ้านปราสาท จากพาดำ โกลด์ อวอร์ด สู่หมู่บ้านท่องเที่ยวตัวอย่าง	สายสุนีย์ สิงห์ทรัพย์	2537

จากตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่า เรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระยะแรก ๆ นั้น ได้เข้าไปแฝงอยู่ในการศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ที่มีแหล่งศิลปกรรมปรากฏอยู่ (เอกสารลำดับที่ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 และ 8) และได้เริ่มมีความตระหนักถึงการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ และผลกระทบของกิจกรรมจากการท่องเที่ยวที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ในปี พ.ศ.2530 (เอกสารลำดับที่ 9, 10 และ 11)

3. ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม นั้นมีสาเหตุหลายประการด้วยกัน ซึ่งในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องเนื่องกับ การศึกษาผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัญหาหลัก ส่วนปัญหาในเรื่องของการเสื่อมสภาพเนื่องจากสิ่งมีชีวิต (Biodeterioration) นั้นจะได้กล่าวถึงในส่วนของการอนุรักษ์โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ต่อไป ซึ่งเอกสารในส่วนของการผลกระทบของกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น ปรากฏอยู่ในตารางที่ 4 แล้ว

ตารางที่ 4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
1.	การศึกษาผลกระทบ ข้อเสนอแนะด้านผังเมืองและสภาพแวดล้อม กรณีการสร้างถนนพุทธบูชา จังหวัดนครปฐม	อภิชาติ วงศ์แก้ว	มปพ
2.	โบราณคดีกับการสร้างเขื่อน	ปฐมฤกษ์ เกตุทัต	2526
3.	ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า	ปรีชา กาญจนาคม	2526
4.	เขื่อนผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม	นาท ดันทวิรุพห์ และปรีชา กาญจนาคม	2526
5.	Socio-economic Impact of The Sukhothai Historical Park Project on Ban Moeng Kao Community	Panadda Chaicharoen	2527

ตารางที่ 4 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
6.	รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน พ.ศ.2525 – 2528	กรมศิลปากร	2528
7.	The Economic Impact of Historic Sites on The Economy of Ayutthaya, Thailand	Peerapun Wannasilpa	2534
8.	ผ้าที่ดิน วัดพระปฐมเจดีย์ ตัดถนนพุทธบูชา	สมศิริ ยิ้มเมือง	2537
9.	โครงการก่อสร้างถนนพุทธบูชา สร้างสรรค์หรือทำลายพระปฐมเจดีย์?	ภัทรพร นิลเพชร	2539
10.	การศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อโบราณสถานในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา	ปธาน บุญศรี	2539
11.	รายงานการศึกษาเรื่อง มรดกวัฒนธรรมไทยทั้ง กลุ่มน้ำป่าสัก ในเขตที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป่าสัก	ภูธร ภูมะธน	2542

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่าในช่วงต้น ๆ และตลอดมาจนถึงปัจจุบันนั้น แนวความคิดในเรื่องของผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่ผลกระทบจากโครงการเขื่อนเป็นส่วนใหญ่ (เอกสารลำดับที่ 2, 3, 4, 6 และ 11) ต่อมาจึงได้เริ่มมีการกล่าวถึงผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในปี พ.ศ.2527 (เอกสารลำดับที่ 5 และ 7) และในราวปี พ.ศ.2537 ได้มีการกล่าวถึงโครงการก่อสร้างถนนพุทธบูชาซึ่งถือเป็นสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของพระปฐมเจดีย์ซึ่งถือเป็นแหล่งศิลปกรรมที่สำคัญ (เอกสารลำดับที่ 1, 8 และ 9) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการให้ความสำคัญในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้เริ่มมีมากขึ้น และในยุคที่การท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่มีความสำคัญก็ได้มีการกล่าวถึงผลกระทบจากการท่องเที่ยวดังปรากฏในเอกสารลำดับที่ 10 ด้วย

4. นโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ในเรื่องของนโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น จะได้กล่าวถึงเรื่องของทัศนคติของประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ เป็นเบื้องต้น เนื่องจากการเข้าใจในทัศนคติของประชาชนเป็นกลไกพื้นฐานที่สำคัญในการกำหนดนโยบายและการวางแผนในเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเอกสารในเรื่องดังกล่าวปรากฏใน ตารางที่ 5 แล้ว และเป็นที่น่าสังเกตว่าเอกสารเหล่านั้นล้วนเป็นการศึกษาวิจัยในระดับของการทำสำมะโนพื้นที่ และวิทยานิพนธ์ทั้งสิ้น

ตารางที่ 5 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับทัศนคติของประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
1.	ความคิดเห็นของข้าราชการที่มีต่อการย้ายที่ตั้งสถานที่ทำงานอันเนื่องมาจากผลกระทบการอนุรักษ์พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์	พัชรศร การ์ตัน	2533
2.	Knowledge and Awareness of the People regarding Environmental Conservation of a local Monument and site : A Case Study of Phra Pathom Chedee, Nakhon Pathom Province	Daranee Areponpatana	2533
3.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน-โบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของเยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี	ภัททิรา นวลปลอด	2533
4.	Public Opinion Regarding the Environmental Surroundings of an Ancient Monument: A Case Study of Pom Mahakarn, Bangkok Metropolis	Jirawan Pisesskolkit	2534
5.	ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุในจังหวัดเชียงใหม่	สุดกิจ แพวพิเศษ	2535
6.	ทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในท้องถิ่น : ศึกษากรณีในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดเพชรบุรี	กันทิมา อินทรบุตร	2538
7.	ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีพระนารายณ์ราชนิเวศน์ฯ จังหวัดลพบุรี	ภาณุ นุรณศิริ	2538
8.	ความคิดเห็นของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	กรรณิกา ปัญจะมูล	2540
9.	ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	นฤนาท พุทธิสง	2540
10.	ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษากรณีพระนครคีรีจังหวัดเพชรบุรี	ชนรรค์ แดงแสง	2540
11.	ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดการสภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถาน: ศึกษากรณีพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม	ประวิติ เสมดี	2541

จากตารางที่ 5 จะเห็นได้ว่าการศึกษาในเรื่องของทัศนคติของประชาชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น ได้เริ่มมีขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เมื่อเทียบกับการเกิดขึ้นของผลงานในเรื่องต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่การศึกษาใน

ด้านนี้ก็ได้มีการกระทำอย่างกว้างขวางในประชาชนเกือบทุกกลุ่ม อาทิ เยาวชน (เอกสารลำดับที่ 3 และ 8) พระภิกษุสงฆ์ (เอกสารลำดับที่ 5) และสมาชิกสภาเทศบาล (เอกสารลำดับที่ 7 และ 10) เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษากลุ่มประชาชนที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในที่ต่าง ๆ อาทิ กรุงรัตนโกสินทร์ (เอกสารลำดับที่ 1 และ 4) จังหวัดเพชรบุรี (เอกสารลำดับที่ 6) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เอกสารลำดับที่ 8) และจังหวัดนครปฐม (เอกสารลำดับที่ 2 และ 11) เป็นต้น

นอกจากเรื่องของทัศนคติแล้ว บทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่มีต่องานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมก็นับเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอีกองค์ประกอบหนึ่งในเรื่องของแบบแผนนโยบาย โดยเฉพาะในเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างมากในปัจจุบัน ซึ่งรายละเอียดของเอกสารดังกล่าวปรากฏในตารางที่ 6 แล้ว

ตารางที่ 6 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการมีส่วนร่วมของประชาชน

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	ประสงค์ เกี่ยมภรณ์ดี	พ.ศ. 2528
2.	การสร้างสื่อการเรียนรู้ฐานเทคโนโลยีเชิงประจักษ์เพื่อพัฒนาการเรียนรู้อิงประสบการณ์กับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และสมบัติของชาติสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1	วันทนา จันทร์สิงห์	2528
3.	Conditions and Problems in Educational Management for Conservation and Promotion of Thai Culture at Lower Secondary Education Level in Schools Under the Auspices of the Department of General Education	Kosoom Wanlaya	2530
4.	บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนา "แนววัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนา "	สมุห์เฉลิม ฐิติโส	2531
5.	บทบาทของรัฐในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไทย	รัชชัย บุญโชติ, ปุสดี อคมานนท์และกุลวดี เจริญศรี	2532
6.	การรณรงค์ของกลุ่มอิทธิพลด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในการเรียกร้องขอกินทัณฑ์หลังนารายณ์เวรทมิฬ	เอกรินทร์ จัยสุข	2534

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
7.	สภาพและปัญหาการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยของครูสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 3	สุวรรณา ฤทธิมนตรี	2535
8.	บทบาทของกรมการศาสนาในการอนุรักษ์โบราณสถาน	มปช.	2537
9.	บทบาทของพระสงฆ์: ผู้นำสังคมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ	สำนักเสริมศึกษาและ บริการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	2538
10.	การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ภูมิศึกษา สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี	ปริญญ์ เหลืองประเสริฐ	2538
11.	บทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ภูมิศึกษา : ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทภูสวนแดง จังหวัดบุรีรัมย์	เทียนชัย ให้อริกุล	2538
12.	บทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับมัธยมศึกษา ภูมิศึกษาจังหวัดกำแพงเพชร	ธีรศักดิ์ วิเศษชัยสุนทร	2538
13.	ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน : กรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	ศิริวรรณ ทาปัญญา	2539
14.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน องค์กรและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์	ประสงค์ เขียมถนัด	2540
15.	การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา	เรืองแสง ทองสุขเจริญ	2542
16.	การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ศึกษากรณี เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี	พิสันต์ ณะสารสมบูรณ์	2542

จากตารางที่ 6 จะเห็นได้ว่าการศึกษาในเรื่องของบทบาทเริ่มต้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในปี พ.ศ.2528 (เอกสารลำดับที่ 1, 2 และ 7) ต่อมาจึงได้พัฒนาเป็นงานทางด้านบทบาทของกลุ่มบุคคล และองค์กรต่าง ๆ อาทิ บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) (เอกสารลำดับที่ 1) บทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งมักมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานที่เป็นวัดวาอาราม (เอกสารลำดับที่ 4, 8 และ 9) บทบาทของรัฐ (เอกสารลำดับที่ 5) และ บทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (เอกสารลำดับที่ 12) ซึ่งต่อมาในราวปี พ.ศ. 2538 เมื่อกระแสการมี

ส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเริ่มมีบทบาทมากขึ้น งานเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรจึงได้เริ่มน้อยลง และงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นจึงได้เริ่มเพิ่มขึ้น (เอกสารลำดับที่ 10, 13, 15 และ 16)

ส่วนสำคัญในเรื่องของนโยบายและแผนก็คือในเรื่องของการจัดการ ซึ่งได้มีการศึกษาและงานเขียนเกี่ยวกับการจัดการในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมปรากฏในตารางที่ 7

ตารางที่ 7 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับการจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	ผังเมืองสุโขทัย	นิจ หนูชะระนันท์	2520
2.	การป้องกันน้ำท่วมและการจัดระบบคลองระบายน้ำภายในบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย	มนตรี จิตุหะศรี	2521
3.	สภาพแวดล้อมที่ดี เป็นศักดิ์ศรีแก่กรุงรัตนโกสินทร์	รัชพล	2525
4.	A Study of Historic Areas for Their Integration into and Urban Plan : Phra Nakhon Si Ayutthaya	Suwat Kumwong	2525
5.	The Physical Development Planning for the Inner Part of Krung Rattanakosin Riverfront	A m n u a y Pichitdej	2528
6.	การใช้ทรัพยากรกลุ่มอนุสรณ์สถานในจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวัดาศาสตร์	พัชรินทร์ บุญนิคม	2529
7.	การศึกษาเพื่อวางแผนการใช้ที่ดินในชุมชนผสมระหว่างเมืองโบราณกับการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน: เทศบาลเมืองลพบุรี	สุรพันธ์ กลิ่นขจร	2532
8.	ทำอะไร อย่างไร จึงจะใช้สินมรดกทางวัฒนธรรมอย่างคุ้มค่า	สุรัตน์ วรางค์รัตน์	2532
9.	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานวัฒนธรรมของภาคเหนือตอนล่าง	ดงรี (นามแฝง)	2532
10.	การศึกษาเพื่อวางแผนทางปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองบริเวณเกาะ พระนคร-ศรีอยุธยา ด้วยวิธีทางผังเมือง	อิทธิพงศ์ ตันมณี	2533
11.	การแก้ปัญหาแก๊สพิษในชุมชนเมือง (Visual Pollution Problem in Thailand)	กันต์ จุฑาชัย	2534
12.	รูปแบบที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	สิริกุล เลียงอนันต์	2535
13.	ภูมิทัศน์ใหม่ของเกาะรัตนโกสินทร์	อัจฉราภา ม่วงสนิท	2535
14.	รายงานโครงการศึกษาคามเหมาะสมและออกแบบ รายละเอียดการให้แสงสว่างในตัวเมืองเชียงใหม่	บริษัทมรดกโลก	2537

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
15.	แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกทางวัฒนธรรมของโลก	กรมศิลปากร	2538
16.	กำหนดเขตอาคารสูงรอบพระปรางค์วัดอรุณ (ว่าที่มรดกโลก)	กรมธนารักษ์	2538
17.	การศึกษาหาแนวทางการจัดตั้งเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเมืองนครเค็ด จังหวัดเพชรบูรณ์	ชวน พิศ แดง สวัสดิ์	2539
18.	ผลงานสิ่งใหม่ในสิ่งเก่า	รณฤทธิ์ ธนโก เศศ	2540

จากตารางที่ 7 พบว่า งานการจัดการในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ.2520 ในเรื่องเขตผังเมือง (เอกสารลำดับที่ 1 และ 10) และได้มีการศึกษาเพื่อจัดการในเรื่องต่าง ๆ อาทิ การป้องกันน้ำท่วม (เอกสารลำดับที่ 2) ระบบไฟฟ้าแสงสว่าง (เอกสารลำดับที่ 14) การจัดภูมิทัศน์และแก้ไขปัญหามลพิษ (เอกสารลำดับที่ 10, 11 และ 13) เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาในเรื่องดังกล่าวข้างต้น มีปรากฏเพียงในบางพื้นที่เท่านั้น ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นช่องว่างขององค์ความรู้ในเรื่องหนึ่งด้วย

สำหรับเรื่องสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นภาพสะท้อนของนโยบาย และแผนในการจัดการ และเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับการจัดการ ได้แก่เรื่องของกฎหมาย ซึ่งปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 8 แล้ว

ตารางที่ 8 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	อนุสัญญาว่าด้วยการป้องกันมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก	มปข.	2527
2.	เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม	คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชา กฎหมายสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา	2533
3.	ทรัพยากรประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบจมอยู่ในเขตไหล่ทวีปและเขตเศรษฐกิจจำเพาะตามกฎหมายสหประชาชาติว่าด้วยกฎหมายทะเล ค.ศ.1982	ศิริระ โกสิยรักษ์	2537
4.	กฎหมายที่สนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	ประทีป เพ็งตะโก	2540
5.	เอกสารประกอบการสอนวิชา 262 - 406 การอนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์ และโบราณสถาน 1 เรื่อง หลักการ องค์กร และกฎหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน	สมชาติ จังสิริอารักษ์	2540

จากตารางที่ 8 พบว่าเอกสารในส่วนนี้มีน้อยมาก และโดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องของกฎหมายระหว่างประเทศ (เอกสารลำดับที่ 1 และ 3) จึงอาจกล่าวได้ว่างานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมยังขาดงานทางด้านการวิเคราะห์กฎหมายที่เกี่ยวข้องเพื่อการจัดการ ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไปในเรื่องของช่องว่างขององค์ความรู้ทางด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

5. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

งานหลักเกี่ยวกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมคือเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไว้ ให้คงอยู่ในสภาพที่ดีเพื่อส่งต่อสู่ประชาชนในรุ่นลูกและรุ่นหลานต่อไป ดังนั้นเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการอนุรักษ์จึงมีอยู่เป็นจำนวนมากดังปรากฏในตารางที่ 9

ตารางที่ 9 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	ประวัติและงานของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม	สันธิดา กาญจนพันธุ์	มาพ.
2.	80 ปีแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย	กรมศิลปากร	มปพ.
3.	แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์	บริษัทชินครอนกรุ๊ป จำกัด	มาพ.
4.	งานอนุรักษ์ศิลปกรรม	สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา	2511
5.	ธรรมชาติและสถาปัตยกรรมที่ควรอนุรักษ์ของภาคใต้ (ภูเก็ต พังงา สงขลา)	บรรลุ คำวชิรพิทักษ์	2518
6.	การอบรมวิชาการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย	วรรณภา ณ สงขลา	2519
7.	การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรมในเมือง	นิจ หิณฐิระนันท์	2520
8.	ภูเก็ต - การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง	ดุยฎี ทายตะคุ	2522
9.	การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม	ภราดร พยัณวิเชียร	2526
10.	An Approach to the Conservation of Ancient Monuments in the Lower Part of Northern Thailand; Kamphaeng Phet, Sukhothai, Phichit and Phitsanulok	Rachavadee Sangkhadul	2526
11.	การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	2528

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
12.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและศิลปกรรมในส่วนของการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ	2528
13.	การอนุรักษ์อนุสรณ์และสถาน	นิจ ใหญ่ธีระนันท์	2528
14.	การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์ในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่	ปรานอม ดันสุขนันท์	2529
15.	ความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ชุมชนของคลองรอบกรุง: กรุงเทพมหานคร	อรศิริ ปาณินท์	2530
16.	การอนุรักษ์สุโขทัย: พิจารณาใหม่ในฐานะ " เมืองประวัติศาสตร์ "	ธิดา สาระยา	2530
17.	การอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ	มหาวิทยาลัยศิลปากร	2530
18.	An Environmental Study for Historic Archtural Preservation of Ratanakosin City	Sophon Chongsomchit	2530
19.	การอนุรักษ์โบราณสถานกับการท่องเที่ยวในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์	อุดม อินทรสุวรรณ	2530
20.	ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดชายแดน ภาคใต้	สว่าง เลิศฤทธิ์	2531
21.	การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ	ทองคำ พันนัททิ	2531
22.	A Study of the Rattanakosin Image for Conservation and Development	Jarunee Sirimangkala	2531
23.	ประชาพร้อมพริก อนุรักษ์มรดกไทย	พัชณี จันทรสาท และ พัทรี โภณลลิต	2532
24.	ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถาน และแหล่งโบราณคดี	กรมศิลปากร	2532
25.	การศึกษาสภาพแวดล้อมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานบริเวณริมคลองด่าน ธนบุรี	กิงนภา จันทรดี และคณะ	2532
26.	หมู่บ้านโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา: แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา	มุสดี ทิพทัส	2533

ตารางที่ 9 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
27.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน: กรณีศึกษาโรงแรมรถไฟ หัวหิน	บัณฑิต จุลาสัย	2533
28.	อนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม	พน ภูดาวเรือง	2533
29.	การศึกษาเพื่อไปแนวทางในการอนุรักษ์ในเขตพื้นที่ชุมชนเมือง เก่าลพบุรี	กุดม สกุลพาณิชย์	2533
30.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม	อรศิริ ปาณินท์	2534
31.	การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทาง วัฒนธรรม	ไขแสง สุขะวัฒนะ	2534
32.	The Conservation and Promotion of Thai Culture of the Secondary Schools in the Eastern Seaboard Area	Thongueuan Apinhasmit	2534
33.	A Study for Historic Place Conservation and Development Guidelines of Phetchaburi Community	Achavadee Kamalasn Na Ayutthaya	2534
34.	การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารที่พิทักษ์บริเวณถนนสุขาภิบาล อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี	สุวรรณี เครือปาน	2534
35.	การอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ: ปัญหาและแนวทาง แก่ ไข	สุวิทย์ รัศมิภูมิ	2535
36.	สถานที่สมควรอนุรักษ์ในกรุงเทพมหานคร	รังสฤษฎ์ งามศิริ	2535
37.	การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ปัญหาและแนวทาง แก่ ไข	ศรีศักดิ์ วลัภิโถม	2535
38.	แนวทางการพัฒนาชุมชนเมืองลพบุรี	อุกฤษณ์ เข้มราชฤทธิ์	2535
39.	การศึกษาสภาพแวดล้อมบริเวณแนวคูเมืองเชียงใหม่และพื้นที่ เกี่ยวเนื่อง	ฤทัยทิพย์ อุดลย์กิตติชัย	2535
40.	การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนา ชุม ชนเมืองกำแพงเพชร	ศักดิ์ชัย สุวตติ	2535
41.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัด นครปฐม	วันชัย แก้วไทรสุน	2535
42.	การอนุรักษ์กับการพัฒนา	เดชา บุญคำ	2536
43.	การอนุรักษ์ทัศนียภาพ	เดชา บุญคำ	2536

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
44.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าสงขลา	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท ,คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร-ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2536
45.	แผนการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งในเขตและนอกเขตพระที่นั่งจุฬาสุทธราชฐาน เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี	คณะสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้า-คุณทหารลาดกระบัง	2536
46.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่ากำแพงเพชร	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2536
47.	การวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณวัดในเมืองเชียงใหม่	ประวูดี เข้มยลงาม	2536
48.	โครงการอนุรักษ์และพัฒนาคลองหลอด	รณฤทธิ์ ธนโกเศศ	2537
49.	รายงานพิเศษแนวทางการอนุรักษ์นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกโลก	มนตรี จอมพันธ์	2537
50.	การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี	รุ่งจิรัส หูตะเจริญ และคณะ	2537
51.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท ,คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร-ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2537
52.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าลพบุรี	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2537

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
66.	การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์ กรุงรัตนโกสินทร์	มณฑนา ศิริวรรณ	2541
67.	แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาเมือง สงขลา	ณวรรณ สายเชื้อ	2541
68.	แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมือง เก่าพิมาย	วีระ สังกุล	2542
69.	แนวความคิดในการอนุรักษ์ชุมชนย่านวัดนองคาราม	อนันต์ ธีระกุล	2543
70.	แนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและวิสัย ทัศน์คนทำงานสิ่งแวดล้อม	ประพัฒน์ กุสุมานนท์	2543

จากตารางที่ 9 จะเห็นได้ว่าเอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระยะแรก ๆ มุ่งเน้นการอนุรักษ์ที่ตัวศิลปกรรม ซึ่งเอกสารเรื่องแรกได้แก่งานอนุรักษ์ศิลปกรรม ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ.2511 (เอกสารลำดับที่ 3) ต่อมางานทางด้านอนุรักษ์จึงได้มองถึงสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบตัวศิลปกรรมมากขึ้น โดยเน้นที่ความกลมกลืนและความสัมพันธ์กันจนเป็นเอกภาพระหว่างธรรมชาติกับศิลปกรรม (เอกสารหมายเลข 6, 9, 28 และ 30) และได้มีการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ในแง่ของภูมิทัศน์ และการเฝ้าระวังและป้องกันในเรื่องของผลกระทบจากมลพิษ (เอกสารลำดับที่ 15, 22, 44 และ 56) นอกจากนี้ยังได้มีการประยุกต์ใช้งานทางด้านผังเมืองเพื่อการอนุรักษ์ด้วย (เอกสารลำดับที่ 7 และ 54) อีกทั้งยังปรากฏเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรม รวมทั้งได้มีการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมในแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง (เอกสารลำดับที่ 2, 10, 14, 18, 25, 26, 27, 29, 33, 34, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 67 และ 69)

อย่างไรก็ตามในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นนอกจากการอนุรักษ์สภาพ-แวดล้อมที่อยู่โดยรอบตัวศิลปกรรมหรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระดับมหภาคแล้ว ยังต้องอนุรักษ์ตัวศิลปกรรมหรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระดับจุลภาคด้วย ซึ่งการอนุรักษ์ตัวศิลปกรรมนั้น สิ่งที่สำคัญก็คือการใช้วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งปรากฏงานทางด้านนี้ก็อย่างกว้างขวางดังปรากฏรายละเอียดของเอกสารในตารางที่ 10

ตารางที่ 10 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับการใช้วิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
1.	การศึกษาสาเหตุการเสื่อมโทรมของแหล่งโบราณสถาน โครงการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานสิชล	กรมศิลปากร	มา/พ
2.	บทบาทของจุลินทรีย์บนโบราณสถาน	จิราภรณ์ อรรถะนาค	มา/พ.
3.	การสงวนรักษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย	ถาวรณ สงขลา	2516
4.	การสงวนรักษาศิลปะโบราณวัตถุจากใต้ทะเล	จิราภรณ์ อรรถะนาค	2522
5.	การศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์โบราณ สถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	2524
6.	การสำรวจและศึกษาเชื้อราที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของ จิตรกรรมฝาผนัง ณ พระอุโบสถและวิหารคด วัดพระศรี รัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว)	หุติ ชัยศรีสุข	2526
7.	การเสื่อมสภาพของโบราณสถานโดยทางชีวภาพ (The Biodeterioration of the Ancient Structure)	อักษร ศรีเปล่ง	2526
8.	การชำรุดเสื่อมสภาพโบราณสถานศรีสัชนาลัย	จิราภรณ์ อรรถะนาค	2526
9.	การศึกษาความชื้นของอิฐด้วยเทคนิคนิวเคลียร์เพื่อ ประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน	นเรศ จันทร์ขาว	2526
10.	การแพร่กระจายของสาหร่ายบนโบราณสถานในอุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย	อักษร ศรีเปล่ง	2526
11.	รายงานการศึกษานิคมและวงจรชีวิตของสาหร่ายบน โบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัย	อักษร ศรีเปล่ง	2526
12.	การศึกษานิคมและบทบาทของพืชต่อการเสื่อมสภาพ ของโบราณสถาน ณ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	ศันสนีย์ หวามะกุล	2528
13.	การเสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์ ศรีเทพ	กรมศิลปากร	2529
14.	บทบาทของสาหร่าย ไลคอน และพืชขนาดใหญ่อื่น ๆ ต่อ การเสื่อมสภาพของโบราณสถานศรีเทพ	อักษร ศรีเปล่ง	2529
15.	เอกสารประกอบการศึกษา สำรวจ และวิจัย เล่ม 3 การ เสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์-ศรี เทพ	คณะกรรมการดำเนินการจัดทำ แผนแม่บท โครงการอุทยาน- ประวัติศาสตร์ศรีเทพ	2529

ตารางที่ 10 (ต่อ)

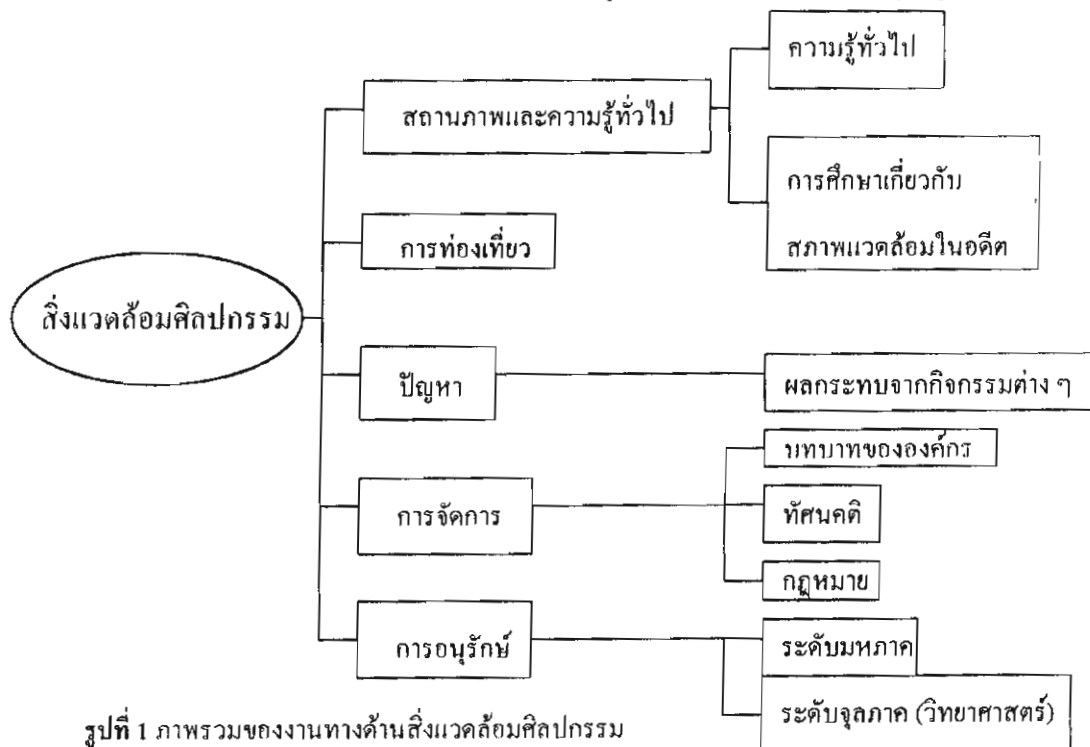
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
16.	นิทรรศการทอดพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี : วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดกไทย	กุลพันธุ์ธาดา จันทร์โพธิ์ศรี	2531
17.	การประยุกต์เทคนิคทางธรณีฟิสิกส์เพื่อค้นหาแหล่งเตาเผาโบราณบริเวณลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนครและแหล่งเตาสังขโลก จังหวัดสุโขทัย	ไริษา เล่าหู่	2538
18.	ปัญหาการอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรมที่ถูกรัก	ชลิต สิงห์ศิริ	2538
19.	วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ	สุภาพ อัจฉริยศรีพงษ์ และณฤมล รื่นไวย	2538
20.	สาเหตุที่ทำให้หินและหินบนโบราณสถานผุพังโดย	จิราภรณ์ ธีรธะยานาค	2538
21.	การคัดเลือกสายพันธุ์สำหรับมาตรฐานเพื่อการทดสอบความทนทานของสี สารเคลือบผิว และวัสดุที่เกี่ยวข้อง	นิชนันท์ หัดแก้ว และคณะ	2539
22.	ปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของหมู่พระวิมานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	โรจน์ คุณเอนก	2540
23.	Fungi in the Deterioration of Ancient Woodcarving in the National Museum, Bangkok	Chainanum Prempreechakul	2540
24.	การเปลี่ยนแปลงปริมาณความชื้น อุณหภูมิ และความชื้นของแสงของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม บริเวณพระที่นั่งพุทธไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	ธนิดา วรสรรพวิทย์	2540
25.	การอนุรักษ์โลหะที่พบในงานโบราณคดี	อดิศักดิ์ เศษกูระภูมิพิทักษ์	2540
26.	การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับผลกระทบจากนกที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : หมู่พระวิมาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร	โรจน์ คุณเอนก	2542
27.	ไลเคน มิตรหรือศัตรูของโบราณสถาน	เกื้อเมธา ฤกษ์พรพิพัฒน์	2542
28.	การตรวจพิสูจน์ห้าหลังนารายณ์ารรทมสินธุ์ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์	จิราภรณ์ ธีรธะยานาค	2542
29.	การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับผลกระทบจากค้างคาวที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : หมู่พระวิมาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร	โรจน์ คุณเอนก	2543

ตารางที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
30.	ไลเคน ตะไคร่ อันตรายต่อโบราณสถาน (ประเภทหิน) จริงหรือ ?	วิวัฒน์ พันธุวิธานนท์ และคณะ	2543

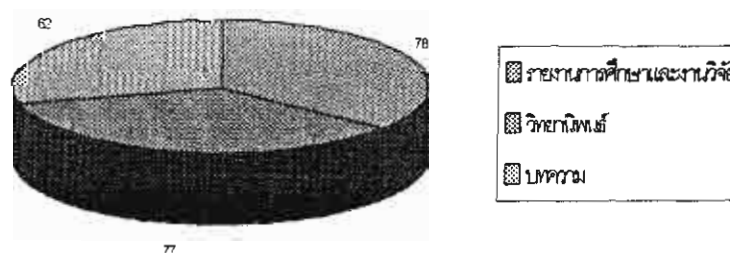
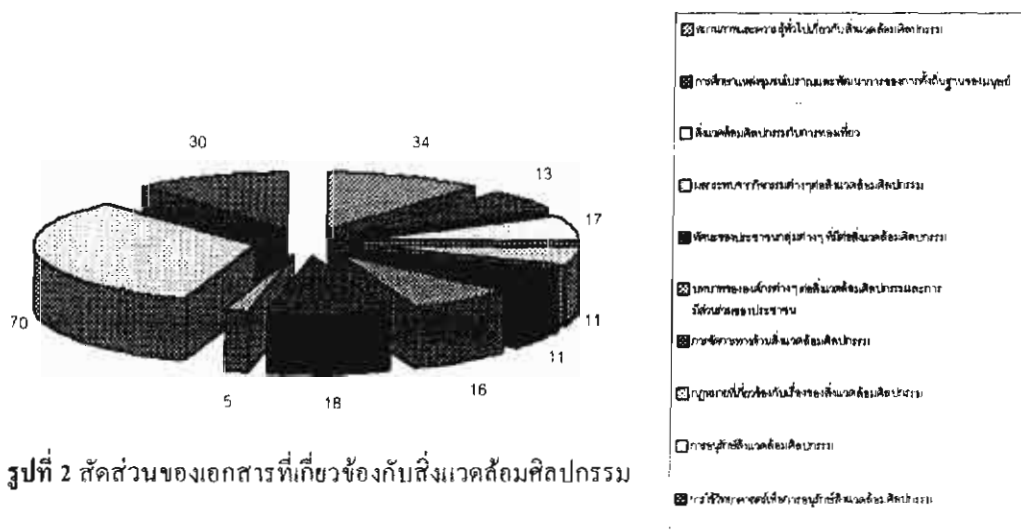
จากตารางที่ 10 จะเห็นได้ว่างานทางด้านการใช้วิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ศิลปโบราณวัตถุ-สถานนั้น ได้เริ่มขึ้นมาเป็นระยะเวลานานแล้ว โดยในเบื้องต้นเน้นการสงวนรักษาที่ตัวโบราณวัตถุ (เอกสารลำดับที่ 3 และ 4) ต่อมาจึงได้มีการศึกษาในลักษณะของการอนุรักษ์โบราณสถาน (เอกสารลำดับที่ 5) และเน้นโดยละเอียดในเรื่องของกระบวนการเสื่อมสภาพในทางชีวภาพ (Biodeterioration) ซึ่งปรากฏผลงานจำนวนมาก (เอกสารลำดับที่ 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 22, 23, 26, 27, 29 และ 30) อย่างไรก็ตามผลงานโดยส่วนใหญ่เป็นเพียงขั้นของการจำแนกชนิดของสิ่งมีชีวิตที่เข้าทำลายแหล่งศิลปกรรม หรือบางเรื่องพูดถึงการเพิ่มหรือลดจำนวนของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นในรอบปีเท่านั้น ซึ่งในเรื่องดังกล่าวยังขาดงานศึกษาวิจัยเพื่อหาวิธีที่เหมาะสมในการจัดการสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดเหล่านั้น นอกจากนี้ผลงานบางเรื่องยังได้กล่าวถึงการศึกษาในทางกายภาพเพื่อประโยชน์ทางโบราณคดี และการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานด้วย (เอกสารลำดับที่ 9, 17 และ 28) และในระยะหลังจะเห็นได้ว่าเรื่องของการใช้วิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น ได้เริ่มเป็นที่สนใจของประชาชนในวงกว้าง ดังจะเห็นได้จากการตั้งข้อสงสัยต่าง ๆ (เอกสารลำดับที่ 28 และ 30)

จากเอกสารทั้งหมดหากนำมาประมวลให้เห็นภาพรวมของงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จะสามารถเห็นความเกี่ยวเนื่องและความเชื่อมโยงของหมวดหมู่ต่าง ๆ ของเอกสาร ดังปรากฏในรูปที่ 1

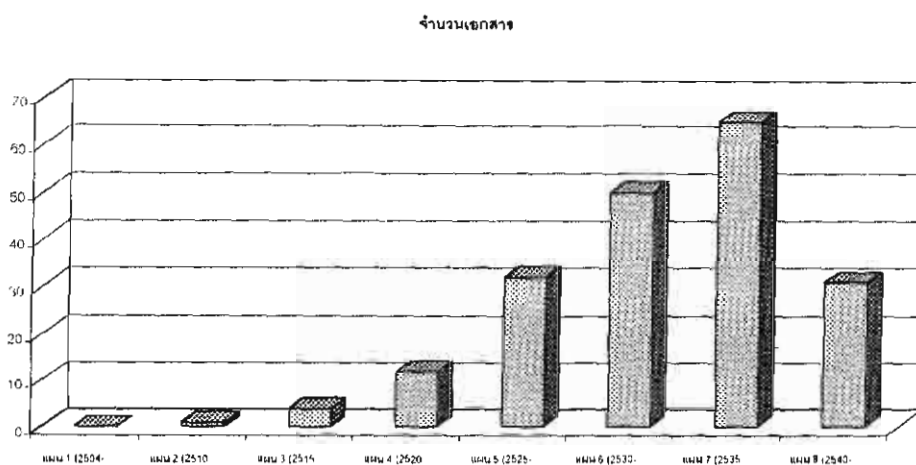
หากพิจารณาถึงสัดส่วนของเอกสารในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแล้ว จะพบว่าเอกสารส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รองลงมาเป็นเรื่องนโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว และผลกระทบจากกิจกรรมต่าง ๆ ต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมตามลำดับ (ในรูปที่ 2)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในแง่ของประเภทผลงานพบว่าโดยส่วนใหญ่เป็นผลงานประเภทวิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ รองลงมาเป็นในส่วนของหนังสือ และรายงานผลการศึกษาวิจัยต่าง ๆ และมีผลงานประเภทบทความน้อยที่สุด ดังปรากฏในรูปที่ 3 ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้จะได้นำมาใช้ในการวิเคราะห์การสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ต่อไป

การวิเคราะห์การสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้

เมื่อพิจารณาจำนวนของผลงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในแต่ละช่วงเวลาโดยจำแนกตามช่วงกลางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะพบว่า งานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้นได้เริ่มเกิดขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 และได้รับความสนใจมากขึ้นจนเพิ่มจำนวนของผลงานทางด้านนี้มากขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏในรูปที่ 4 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น ได้ทำให้เกิดการตอบสนองในแง่ของการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งในรายละเอียดนั้นจะได้วิเคราะห์การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ในแต่ละมิติต่อไปนี้

รูปที่ 4 เอกสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

1. องค์การประชาชน

ในเรื่องของประชาชนนั้น พบว่าความสนใจของประชาชนที่มีต่องานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเกิดขึ้นค่อนข้างช้า ดังจะเห็นได้จากเอกสารทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่เริ่มเกิดขึ้นในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 จึงทำให้การแพร่ขยายความสนใจในด้านนี้เกิดขึ้นช้ากว่าความสนใจในเรื่องของสิ่งแวดล้อมในด้านอื่น ๆ และความสนใจในเรื่องดังกล่าวก็เกิดขึ้นในวงจำกัดเท่านั้น ซึ่งจากรูปที่ 3 จะเห็นได้ว่าเอกสารส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ และเอกสารรายงานผลการศึกษาดัง ๆ แทนที่จะเป็นบทความซึ่งประชาชนโดยทั่วไปสามารถหาอ่านได้ เป็นหลักฐานสำคัญที่สนับสนุนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความสนใจในเรื่องดังกล่าวยังคงเกิดขึ้นในวงจำกัด ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแม้จะมีเอกสารความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมากเพียงใด ก็ยังไม่เพียงพอต่อการกระจายความเข้าใจและความสนใจสู่ประชาชน ซึ่งถือเป็นช่องว่างขององค์ความรู้ที่สำคัญ เพราะความรู้ความเข้าใจและความตระหนักของประชาชนนั้น เป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้เกิดกลไกทางสังคมเพื่อการบริหารจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ถูกต้อง

ดังนั้นในส่วนช่องว่างขององค์ความรู้จึงน่าจะเป็นในส่วนของการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนา หรือปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับ

งานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งตรงกับยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติว่า
ให้อุตสาหกรรมที่มุ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

2. องค์กรอื่นที่เกี่ยวข้อง

ในเรื่องขององค์กรอื่นที่เกี่ยวข้องพบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรต่าง ๆ ค่อนข้างมาก แต่ยังไม่มีการศึกษาภาพรวมในเชิงของระบบการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมทั้งระบบ ซึ่งการมองภาพรวมในเชิงระบบนั้น จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในกับที่จะประสานบทบาทและหน้าที่ของแต่ละองค์กร รวมทั้งลดความขัดแย้งและซ้ำซ้อนระหว่างองค์กรต่าง ๆ ให้สามารถทำงานตามหน้าที่ของตนได้อย่างคล่องตัว

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้จึงน่าจะเป็นในส่วนของการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาระบบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

3. ฐานข้อมูล

ฐานข้อมูลที่สำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในปัจจุบัน ประกอบด้วย

- ฐานข้อมูลทำเนียบโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร ทำเนียบโบราณสถานที่ยังมีได้ขึ้นทะเบียน และแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย ของกรมศิลปากร
- ฐานข้อมูลชุมชนโบราณที่วิเคราะห์จากภาพถ่ายทางอากาศของรองศาสตราจารย์ ดร.ค้ำา สุภจรรยา ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในแต่ละท้องถิ่นของหน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นทั่วประเทศ รวบรวมอยู่ที่สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

ซึ่งแม้จะมีฐานข้อมูลตามที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ฐานข้อมูลในบางส่วนก็ยังมีได้มีการจัดการให้เกิดเป็นระบบที่ดีพอ อีกทั้งยังขาดการประสานงานกันในระหว่างฐานข้อมูลด้วย

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้จึงเป็นในเรื่องของการจัดการระบบฐานข้อมูลทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และน่าที่จะมีการจัดทำฐานข้อมูลในด้านการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อการสงวนโบราณวัตถุ-สถานด้วย

4. การศึกษา

ในส่วนของการศึกษานั้น จะเห็นได้ว่าการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นไปในทิศทางที่ไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมากนัก ทั้งนี้จะเห็นได้ว่ามีงานที่จะพัฒนาการศึกษาในด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแก่เยาวชนของชาติในปริมาณที่น้อยมาก จึงน่าจะมีการพัฒนาการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางในการเรียนการสอนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมทั้งการศึกษากับหลักสูตรหรืออุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนในด้านนี้ให้มากขึ้น เพื่อเป็นการลดช่องว่างขององค์ความรู้ในเรื่องนี้ด้วย

5. เครื่องมือช่วยในการบริหารจัดการและตัดสินใจ

สำหรับเครื่องมือที่จะช่วยในการบริหารจัดการและการตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพนั้น ยังต้องมีการพัฒนาอีกมากทั้งในด้านกฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการแต่กลับมีการพูดถึงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมน้อยมาก (ดังปรากฏในรูปที่ 1) หรือในด้านการใช้มาตรการทางด้านเศรษฐศาสตร์ ซึ่งแทบจะไม่มีเอกสารปรากฏอยู่เลย รวมทั้งในการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมก็ยังคงอยู่ในระยะเริ่มต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วและมักทำให้เกิดความขัดแย้งเนื่องจากความไม่เข้าใจของสังคมอยู่เสมอ เช่น กรณีการทำความสะอาดปราสาทหินพิมายที่ปรากฏบทความ 2 เรื่องสุดท้ายในตารางที่ 10 เป็นต้น

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้ในมิตินี้จึงมีอยู่ค่อนข้างมากในเรื่องของการศึกษาในแง่การใช้กฎหมายและมาตรการทางด้านเศรษฐศาสตร์ รวมทั้งการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเพื่องานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

6. กฎหมายสากลและกระแสโลก

ในขณะที่กระแสการพัฒนาทางวัตถุของโลกในปัจจุบันจะดำเนินไปด้วยความรุนแรงเพียงใด กระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและธรรมชาติก็ดำเนินไปอย่างแข็งแรงด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการที่องค์การยูเนสโกได้จัดตั้งแหล่งมรดกโลกทางด้านธรรมชาติและศิลปกรรมขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งประเทศไทยเองก็ได้เข้าไปเกี่ยวข้องในส่วนนี้ด้วย แต่ในด้านการให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวแก่ประชาชน ทั้งในด้านความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับแหล่งมรดกโลก หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวยังคงมีอยู่น้อยมาก อีกทั้งการศึกษาในด้านกฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในเชิงลึก และการศึกษาปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้มีความทันสมัยก็ยังมีอยู่น้อยด้วยเช่นเดียวกัน แม้ว่าจะงานศึกษาวิจัยโดยส่วนใหญ่จะได้ให้ความเห็นที่ตรงกันว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไม่มีความทันสมัยเพียงพอก็ตาม

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้ในมิตินี้จึงน่าจะเป็นในเรื่องของการศึกษาการใช้กฎหมายเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในเชิงลึก การปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้มีความทันสมัย และการให้ความรู้แก่ประชาชนโดยเน้นที่เยาวชนในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

การวิเคราะห์ทิศทางการวิจัยในอนาคต

สำหรับทิศทางของการวิจัยในอนาคตนั้น น่าจะเป็นการศึกษาวิจัยเพื่อลดช่องว่างขององค์ความรู้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้คือ

1. งานวิจัยหรืองานเขียนที่มุ่งเน้นการให้ความรู้แก่ประชาชน และเยาวชนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม โดยเน้นในเรื่องของการอนุรักษ์รวมทั้งการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนา หรือปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
2. การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาระบบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการวิจัยเพื่อจัดระบบองค์กรให้สามารถทำงานประสานกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. การศึกษาวิจัยเพื่อจัดการระบบฐานข้อมูลทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และพัฒนาระบบฐานข้อมูลที่จำเป็น เช่น ฐานข้อมูลในด้านการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อการสงวนโบราณวัตถุสถานเพิ่มเติม

4. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร หรืออุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในทุกระดับชั้นของการศึกษา เพื่อพัฒนาแนวคิดและความตระหนักของสังคมในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมให้ทัดเทียมนานาชาติ

5. การศึกษาวิจัยในแง่ของการใช้กฎหมาย และมาตรการทางด้านเศรษฐศาสตร์ รวมทั้งการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเพื่องานทางด้านการบริหารจัดการ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

6. การศึกษาวิจัยในเชิงลึกในเรื่องของการใช้กฎหมายเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการปรับปรุงกฎหมายให้มีความทันสมัย รวมทั้งศึกษาในเรื่องของความได้เปรียบเสียเปรียบในเรื่อง ของกฎหมายระหว่างประเทศ

ทั้งนี้ทิศทางการศึกษาวิจัยดังที่ได้กล่าวมานี้จะต้องเป็นไปเพื่อเตรียมความพร้อมในการรับมือกับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยเน้นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งแก่ชุมชน และการมีส่วนร่วมของ ประชาชน ซึ่งความเข้าใจที่ถูกต้องของประชาชนนั้นถือเป็นหัวใจสำคัญ ทั้งนี้การพัฒนาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเพื่อเสริมสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนย่อมเป็นเรื่องที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน และหากประชาชนในแต่ละท้องถิ่นขาดแนวคิดในการอนุรักษ์ หรือพัฒนาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ถูกต้องแล้ว การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมย่อมจะเกิดความล้มเหลวอย่างแน่นอน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญ นิติบุคคล สหประชาพาณิชย์.
- กรมศิลปากร. (2528). การศึกษาสาเหตุการเสื่อมโทรมของแหล่งโบราณสถาน โครงการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานสีหข. เอกสารทางวิชาการ 2/2528 กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2528). รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน พ.ศ. 2525 - 2528. กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2529). การเสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2532). ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถาน และแหล่งโบราณคดี. เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข 9/2532 กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2537). อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2538). แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกทางวัฒนธรรมของโลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ป. ประชาชน จำกัด.
- กรมศิลปากร. (มา.พ.). 80 ปีแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- กรรณวิ เพชรอรุณ. (2538). กำหนดเขตอาคารสูงรอบพระปรางค์วัดอรุณ (ว่าที่มรดกโลก). วารสารสารคดี 11 (121), 36-36.
- กรรณิกา ปัญจะมูล. (2540). ความคิดเห็นของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กันทิมา อินทรบุตร. (2538). ทักษะของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในท้องถิ่น : ศึกษากรณีในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดเพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กึ่งนภา จันทรดี, เนตรนภณ์ เรืองสมบูรณ์ และสมภาลี และมด. (2532). การศึกษาสภาพแวดล้อมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานบริเวณริมคลองด่าน ชนบุรี. เอกสารประกอบการสัมมนาวิทยานิพนธ์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เกื้อมธ ฤกษ์พรพิพัฒน์. (2542). ไคเคน มิดรหรือศัตรูของโบราณสถาน. วารสารโลกสีเขียว 8 (4), 84-96.
- ไชแสง สุชะวัฒนะ. (2534). การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม. วารสารสถาปัตยกรรม (2), 75-80.
- คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา. (2527). อนุสัญญาว่าด้วยการป้องกันมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก. วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา สหประชาชาติ 16 (3), 99-102.

- คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี. (2532). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
 สุพรรณบุรี เล่ม 2. คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2536). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุง
สภาพแวดล้อมเมืองเก่ากำแพงเพชร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2537). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุง
สภาพแวดล้อมเมืองเก่าลพบุรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมิก จำกัด.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. (2532). คู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางด้านกายภาพประเภทวัด เล่ม 1 - 4 เสนอ
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คณะสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2525). การศึกษาเบื้องต้นเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว
เที่ยว : จังหวัด สุพรรณบุรี อ่างทอง ลพบุรี และสระบุรี. รายงานฉบับสมบูรณ์ ส่วนที่ 1 เสนอ
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, คณะสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระ
 จอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง. (2536). แผนการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อม
ทั้งในเขตและนอกเขตพระที่นั่งจุฬาราชฐาน เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี. รายงานฉบับ
 สมบูรณ์ เล่ม 1 และ 2 เสนอสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (2522). การสงวนรักษาศิลปะโบราณวัตถุจากใต้ทะเล. วารสารโบราณคดี 7 (3), 120-128.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (2526). การขุดค้นทางโบราณสถานศรีสัชนาลัย. เอกสารทางวิชาการ 7/2526
 โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (2529). การเสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.
 กรุงเทพมหานคร : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (มปพ.) บทบาทของจุลินทรีย์บนโบราณสถาน. สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน
 แห่งชาติ กรมศิลปากร.
- เจตกำจร พรหมโยธี. (2516). เกาะรัตนโกสินทร์. วารสารอนาคต 2 (1), 69-71.
- ชาบรรค์ แดงแสง, พ.ต.ท. (2540). ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มี
ต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษากรณีพระนครศรีอยุธยาจังหวัดเพชรบุรี.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชลิต สิงห์ศิริ. (2538). ปัญหาการอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรมที่เสี่ยง. วารสารวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยี 10 (2), 12-28.
- ชวนพิศ แดงสวัสดิ์. (2539). การศึกษานโยบายการจัดตั้งเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเมืองนครคีรี
จังหวัดเพชรบูรณ์. หน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดเพชรบูรณ์.
- หุ่ด ชัยศรีสุข. (2526). การสำรวจและศึกษาโบราณวัตถุที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของจิตรกรรมฝาผนัง ณ พระอุโบสถ
และวิหารวัด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว). วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหา
 บัณฑิต สาขาจุลชีววิทยา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ณวรรณ สายเชือก. (2541). แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาเมืองสงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐนาถ สุวรรณ. (2533). การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมแม่น้ำ: กรณีศึกษา เมือง
อ่างทอง เมืองสิงห์บุรี. (มปท.)
- คงร่ำ (นามแฝง). (2532). อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานวัฒนธรรมของภาคเหนือตอนล่าง. วารสารไทย 9
(35), 15-29.
- คุณิ หายตะคุ. (2522). ภูเก็ต - การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดชา บุญคำ. (2536). การอนุรักษ์กับการพัฒนา. วารสารสถาปัตยกรรม, หน้า 36-44. ๙
- เดชา บุญคำ. (2536). การอนุรักษ์ทัศนียภาพการ. วารสารสถาปัตยกรรม, หน้า 18-26.
- ตรึงจิต พึ่งรัมย์. (2538). การศึกษาองค์ประกอบชุมชนเมืองเก่าเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีเดช ทองอ่อน. (2537). การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมือง และชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์. วิทยา-
นิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ทองคำ พันนัทธี. (2531). การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ. วารสารวัฒนธรรมไทย 27 (5), 34-42.
- เทียนชัย ให้อริกุล. (2538). บทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
กรณีศึกษา : ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทภูสวนแดง จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ปริญญา
วิทยา ศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหิดล.
- ธนิตา วรสรรพวิทย. (2540). การเปลี่ยนแปลงปริมาณความชื้น คุณภูมิ และความเข้มของแสงของสิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรม บริเวณพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร. รายงานการ
สัมมนาปัญหาพิเศษ ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชวาชัย บุญโชติ, ปุสดี อาคมานนท์และกุลวดี เจริญศรี. (2532). บทบาทของรัฐในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมศิลป
กรรมไทย. นครปฐม : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ธิดา สาระชา. (2530). การอนุรักษ์สุโขทัย: พิจารณาใหม่ในฐานะ " เมืองประวัติศาสตร์ ". วารสารเมืองโบราณ
13 (3), 13-25.
- ธีรดา ธีรเดช. (2538). การศึกษานโยบายในการอนุรักษ์และบูรณะฟื้นฟูพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฟังชนบุรี
ตรงข้ามเกาะรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- ธีรศักดิ์ วิเศษชัยสุนทร. (2538). บทบาทของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใน
ระดับมัธยมศึกษา กรณีศึกษาจังหวัดกำแพงเพชร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา-
บัณฑิต.

- นางพาง สุขานิช. (2527). การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : บุรพาสาน.
- นเรศ จันทะพาน. (2526). การศึกษาความตื่นของกิจด้วยเทคนิคนิวเคลียร์เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน. ใน รายงานการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ครั้งที่ 2, วันที่ 1-4 กรกฎาคม 2526. กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- นฤนาท พุทธิไสย, พ.ต.ต. (2540). ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นาถคันทวิรุฬห์ และปรีชา กาญจนาคม. (2526). เชื้อชนผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม. สารสิ่งแวดลอม 8 (6), 2-11.
- นิคม มุสิกคามะ และมานิตย์ ศิริวรรณ. (2535). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. วารสารอาสา 18 (26), 70-81.
- นิจ หิญชีระนันท์. (2520). การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรมในเมือง. วารสารข่าวสารสำนักผังเมือง (35), 26-29.
- นิจ หิญชีระนันท์. (2520). ผังเมืองสุโขทัย. อนุสาร อ.ส.ท 18 (3), 13-15, 65-68.
- นิจ หิญชีระนันท์. (2528). การอนุรักษ์อนุสรณ์และสถาน. ใน การวางแผนและผังกายภาพสำหรับพนักงานวางแผนระดับท้องถิ่น, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 237-272.
- นิพนธ์ ทัดแก้ว, อาภารัตน์ มหาจันทร์, พวงเพ็ญ สุขะนันท์ และณัฐพร พันธุ์นาวัน. (2539). การคัดเลือกสายพันธุ์สำหรับมาตรฐานเพื่อการทดสอบความทนทานของสี สารเคลือบผิว และวัสดุที่เกี่ยวข้อง. วารสารวิจัยสภาวะแวดล้อม 18 (1), 32-49.
- นฤมล ชมภูนิช. (2530). บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- บรรณาธิการ. (2536). อยุธยาสู่มรดกโลก. อนุสาร อ.ส.ท 34 (3), 45-54.
- บรรลือ คำจิระพิทักษ์. (2518). ธรรมชาติและสถาปัตยกรรมที่ควรอนุรักษ์ของภาคใต้ (ภูเก็ต พังงา สงขลา). วารสารข่าวสารสำนักผังเมือง (32), 84-91.
- บริษัทชินครอนกรุ๊ป จำกัด. (มปพ.). แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : หจก. พิมพ์พรรณการพิมพ์.
- บริษัทมรดกโลก. (2537). รายงานโครงการศึกษาความเหมาะสมและออกแบบ รายละเอียดการให้แสงสว่างในตัวเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : เพทายการพิมพ์.
- บริษัทวิทยารักษ์ จำกัด. (2541). แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าพิมาย. รายงานฉบับสมบูรณ์ เสนอสถาบันนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- ภัณฑิลา จุลาศัย. (2534). การศึกษาปัญหามลพิษในชุมชนเมือง (Visual Pollution Problem in Thailand). ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 2, คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม 34. หน้า 166-175.

- บัณฑิต จุลาสัย. (2533). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน: กรณีศึกษาโรงแรมรถไฟหัวหิน. วารสารสถาปัตยกรรม (1), 27-42.
- ป๋. อนุภาค. (2539). กรุงเทพมหานครกับการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ มันก็เหมือนฝาปลาอย่างเอาไว้กำแมว. วารสารสยามสาร 3 (38), 35-36.
- ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. (2526). โบราณคดีกับการสร้างเขื่อน. สารสิ่งแวดลอม 9 (1), 7-11.
- ปธาน บุญศรี. (2539). การศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อโบราณสถานในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประทีป เฟื่องตะโก. (2540). กฎหมายที่สนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนาครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. ใน: อยุธยา มรดกโลก. หน้า 100-105. พระนครศรีอยุธยา : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- ประพัฒน์ กุสุมานนท์. (2535). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดอุดรดิต. วารสารการวิจัยเพื่อการพัฒนา (5), 59-71.
- ประพัฒน์ กุสุมานนท์. (2543). แนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และวิสัยทัศน์คนทำงานสิ่งแวดล้อม. เอกสารประกอบการประชุมผู้นำหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น วันที่ 29-31 สิงหาคม 2543.
- ประวิติ เสมดี, พ.ด.อ. (2541). ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดการสภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถาน: ศึกษากรณีพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประวุฒิ เข้มขลัง. (2536). การวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณวัดในเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสงค์ เข้มอนันต์. (2540). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน องค์การและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเพื่อชุมชน. เนื่องในวาระครบรอบสถาปนา 80 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23-26 เม.ย. 40 โดยภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาฯ.
- ประสงค์ เข้มอนันต์. (มปพ). บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร.
- ปรานอม ดับสุขานันท์. (2529). การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์ในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาวิทยาลัยมหิดล คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปริญญ์ เหลืองประเสริฐ. (2538). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญา

♦ **การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษา** พบว่า ผู้บริหารสถานศึกษาส่วนใหญ่มีเจตคติที่ดีต่อการจัดการเรียนการสอนเรื่องสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา ปัญหาที่พบในด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นส่วนใหญ่ถูกระบุว่าเกิดจากการขาดประสิทธิภาพของการเรียนการสอน การขาดบุคลากรที่มีทักษะในการจัดการเรียนการสอนและการขาดแคลนงบประมาณ ซึ่งในด้านการขาดบุคลากรหรือครูผู้สอนด้านวิชาสิ่งแวดล้อมนั้น มีข้อสังเกตได้ว่าเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษามากกว่าในระดับมัธยมศึกษา อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ที่ครูหรืออาจารย์ผู้สอนจะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลางถึงระดับสูง

สำหรับในเรื่องของศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาพบว่า ยังไม่มีรูปแบบของศูนย์ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน ได้อย่างชัดเจน

♦ **สื่อการเรียนและนวัตกรรมการศึกษา** พบว่า มีการศึกษาในประเด็นนี้มากขึ้นในระยะหลังๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการสร้างและพัฒนาหนังสืออ่านประกอบ หนังสือภาพการ์ตูน บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน คู่มือประกอบการสอน และคู่มือศึกษาธรรมชาติ โดยเน้นเนื้อหาสาระด้านการส่งเสริมและอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กฎหมายสิ่งแวดล้อม การจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งผลการวิจัยในด้านการนำไปใช้พบว่าสามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เสริมสร้างความรู้และความเพลิดเพลินให้แก่นักศึกษาได้มากขึ้น

♦ **วิธีการสอน** พบว่า มีการทดลองสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีต่างๆ เช่น การสอนแบบสอดแทรกเนื้อหาสิ่งแวดล้อม การสอนที่เน้นนักเรียนเป็นศูนย์กลาง หรือการพัฒนาชุดการสอนสำหรับห้องเรียนแบบศูนย์การเรียนรู้ ซึ่งทำให้นักเรียนมีความรู้ เจตคติ และการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับการเรียนปกติที่เป็นการบรรยาย

♦ **สภาพความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งแวดล้อม** พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลาง และจะมีความรู้ในเรื่องเหล่านี้แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นที่อยู่และเขตที่ตั้งของสถานศึกษาก็จะมีผลต่อความแตกต่างในด้านความรู้ด้วย สำหรับในด้านเจตคติและความตระหนักเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น พบว่าส่วนใหญ่ักเรียนมีความตระหนักและเจตคติอยู่ในระดับกลางและสูง ทั้งนี้ประเภทวิชาที่สอน เขตที่อยู่อาศัย และที่ตั้งของสถานศึกษาจะไม่มีผลต่อความตระหนักและเจตคติในเรื่องดังกล่าว อย่างไรก็ตาม งานวิจัยในด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นเป้าหมายสำคัญของกระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาในอันที่จะช่วยส่งเสริมการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นมีอยู่น้อยมาก

♦ **การประเมินผลโครงการ** ด้วยสถานศึกษาต่างๆ ได้มีการจัดโครงการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมจำนวนมากจึงมีงานที่มีลักษณะของการประเมินโครงการเกี่ยวกับกิจกรรมดังกล่าวอยู่บ้าง เช่น การจัดการเรียนการสอนเรื่องสิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม รวมถึงการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลด้วย ซึ่งผลของการประเมินพบว่า บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้

♦ **การจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา** พบว่างานวิจัยในด้านนี้มีน้อยมาก ที่พบจะเป็นงานวิจัยในเรื่องการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมขององค์กรเอกชนสำหรับประชาชนทั่วไป โดยเน้นในด้านการให้ความรู้เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งผลการวิจัยก็พบว่าการจัดกิจกรรมเหล่านี้สามารถที่จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชนโดยทั่วไปได้

- สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- ปรีชา กาญจนาคม. (2526). ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า. สารสิ่งแวดล้อม 9 (1), 3-6.
- ปรีชา กาญจนาคม. (2531). แหล่งโบราณคดี และสิ่งแวดล้อม ถ้ำน้ำแควใหญ่ตอนบน (น้ำโจน) อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปรีชา เก้าชู. (2538). การประยุกต์เทคนิคทางธรณีฟิสิกส์เพื่อค้นหาแหล่งตามหาโบราณบริเวณลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนครและแหล่งเตาสังคโลก จังหวัดสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมทรัพยากรธรณี.
- ปัทมา มีครองธรรม. (2539). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระบรมมหาราชวัง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต.
- ผุสดี ทิพทัส. (2533). หมู่บ้านโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา: แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา. วารสารสถาปัตยกรรม (1), 43-68.
- พงศ์ธร เกษสำลี. (2530). การอนุรักษ์ศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว. จุลสารการท่องเที่ยว 9 (4), 22-26.
- พงศ์ธร เกษสำลี. (2533). เมืองกำแพงเพชรกับการท่องเที่ยว. อนุสาร อ.ส.ท. 27 (1), 100-104.
- พน ภูดาวเรือง. (2533). อนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม. อนุสาร อ.ส.ท. 30 (6), 25-27.
- พรชัย สุตันไชยมนตรี. (2537). การศึกษาจินตภาพเมืองลำพูนเพื่อการอนุรักษ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตย์ - วิศวกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรพจน์ สุขเกษม. (2522). การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและ จังหวัดใกล้เคียง (สุพรรณบุรี นครปฐม). วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตย์วิศวกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัชณี จันทรสาท และ พัชรี โกมลลิต. (2532). ประชาพร้อมพรัก อนุรักษ์มรดกไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- พัชรศร การ์ตัน. (2533). ความคิดเห็นของข้าราชการที่มีต่อการย้ายที่ตั้งสถานที่ทำงานอันเนื่องมาจากผลกระทบการอนุรักษ์พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พัชรินทร์ บุญนิคม. (2529). การใช้ทรัพยากรกลุ่มอนุสรณ์สถานในจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิชิต แรกชำนาญ. (2522). การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและ จังหวัดใกล้เคียง (สระบุรี ลพบุรี). วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตย์วิศวกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พิสันต์ ธาระสารสมบุรณ์. (2542). การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมศึกษากรณี เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กราดช พัทธวิเชียร. (2526). การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม. อนุสาร อ.ส.ท. 23 (7), 76-79.
- กัทธรา นวลาตลอด. (2533). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน-โบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของเยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กัทธพร นิลเพชร. (2539). โครงการก่อสร้างถนนพุทธบูชา สร้างสรรค์หรือทำลายพระปฐมเจดีย์? วารสารสารคดี 11 (132), 30-33.
- ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง. (2528). การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง. รายงานฉบับสมบูรณ์ เสนอ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาณุ บุรณศิริ, พ.ศ.ต. (2538). ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ภูธร ภูมะธน. (2542). พัฒนาการของเมืองและชุมชนโบราณยุคท่งประวัติศาสตร์ ลุ่มแม่น้ำบางขาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี : ใ่อัจฉริยะและความคลั่งคลาญ. รายงานการวิจัยเสนอต่อสถาบันไทยศึกษา, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภูธร ภูมะธน. (2542). รายงานการศึกษาเรื่อง มรดกวัฒนธรรมไทยเบิ้ง ลุ่มน้ำป่าสัก ในเขตที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป่าสัก. กรุงเทพมหานคร : น. P.A. Living จำกัด.
- มนตรี จอมพันธ์. (2537). รายงานพิเศษแนวทางการอนุรักษ์นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกโลก. วารสารสยามอารยะ 2 (14), 63-67, 127-128.
- มนตรี จตุทะศรี. (2521). การป้องกันน้ำท่วมและการจัดระบบคลองระบายน้ำภายในบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. คณะวิศวกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มปช. (2535). ทำร้ายจิตใจชาวเชียงใหม่ เจดีย์วัดเจ็ดยอดจะพัง. วารสารสยามอารยะ 1 (6), 82-85.
- มปช. (2537). บทบาทของกรมการศาสนาในการอนุรักษ์โบราณสถาน. วารสารสยามอารยะ 2 (19), 13-14.
- มปช. (2538). มรดกโลก. วารสารส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและคุ้มครองสิ่งแวดล้อม 7 (30), 2-5.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2530). การอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ฉันทนา ศิริวรรณ. (2541). การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- เมธา วิจักขณะ. (2535). อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- รณฤทธิ์ ชนโกเศศ. (2537). โครงการอนุรักษ์และพัฒนาล่องหาด. วารสารอาสา 20, 79-82.
- รณฤทธิ์ ชนโกเศศ. (2540). ผานสิ่งใหม่ในสิ่งเก่า. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเพื่อชุมชน เก่งในวาระครบรอบสถาปนา 80 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23-26 เม.ย. 40 โดยภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์, คณะสถาปัตย์ จุฬาฯ.
- รังสฤษฎ์ งามศิริ. (2535). สถานที่สมควรอนุรักษ์ในกรุงเทพมหานคร. วารสารข่าวสารสำนักผังเมือง (57), 17-19.
- รัชพล. (2525). สภาพแวดล้อมที่ดี เป็นศักดิ์ศรีแก่กรุงรัตนโกสินทร์. อนุสาร อ.ส.ท. 22 (9), 63-66.
- รัศมี พุทฺธงเดช. (2533). มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับการใช้ทรัพยากรในช่วงโฮโลซีนตอนต้นบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 11 (1), 55-71.
- รัศมี พุทฺธงเดช. (2536). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและพัฒนา.
- รุ่งจิรัฐ หุตะเจริญ และคณะ. (2537). การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ บริเวณผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี. นครปฐม : คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เรืองแสง ทองสุขเจริญ. (2542). การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมศึกษา), บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- โรจน์ คุณณก. (2539). สถานภาพและแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการสิ่งแวดล้อมในทศวรรษหน้า 10 ปีที่ผ่านมาของภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 101-117.
- โรจน์ คุณณก. (2540). ปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของหมู่พระวิมานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โรจน์ คุณณก. (2542). การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับการผลกระทบจากนกที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : หมู่พระวิมานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 7 (2), 65-71.
- ฤทัยทิพย์ อุดลย์กิตติชัย. (2535). การศึกษาสภาพแวดล้อมบริเวณแนวคูเมืองเชิงใหม่และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรรณิภา ณ สงขลา. (2519). การถวามวิชาการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย. วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ 8 (2), 45-57.
- วันชัย แก้วไทรสุน. (2535). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย/“สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม”

- สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2536). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าสงขลา. กรุงเทพมหานคร : สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2537). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว : จังหวัดสุโขทัย พิชญ์โลก กำแพงเพชร ตาก. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สมศรี ศิริวิชัย. (2541). การวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ : กรณีศึกษามุขมณูญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม ภาควิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมศรี บัณฑิต. (2537). ผ้าที่คืน วัดพระปฐมเจดีย์ ตัดถนนพุทธบูชา. วารสารสยามอารยะ 2 (15), 27-29.
- สมุห์เฉลิม ฐิติสิโล. (2531). บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนา "แนววัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนา". วารสารทางใหม่ 2 (2), 23-25.
- สว่าง เลิศฤทธิ์. (2531). ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดชายแดนภาคใต้. วารสารวัฒนธรรมไทย 27 (1), 53-58.
- สายชล พงศ์กระวี. (2523). การศึกษาแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในถ้ำถ้ำพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์. (2537). บ้านปราสาท จากผาต้า โกลด์ อวอร์ด สู่หมู่บ้านท่องเที่ยวตัวอย่าง. อนุสาร อ.ส.ท. 34 (12), 79-86.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. (2528). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและศิลปกรรมในส่วนของการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร : กรมการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. (2530). โครงการกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2528). การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทคุ้มครองมรดกไทย จำกัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิพิธการปก.

- สำนักส่งเสริมศึกษาและบริการสังคมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2538). บทบาทของพระสงฆ์: ผู้นำสังคมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สิริกุล เลี้ยงอนันต์. (2535). รูปแบบโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุกัญญา เกี่ยมชัย. (2538). การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุดกิจ แพวิเศษ. (2535). ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุภาพ อังนริยศรีพงษ์ และนฤมล รื่นไวย. (2538). วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 10 (2), 29-34.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2511). งานอนุรักษ์ศิลปกรรม. วารสารอาษา (1), 59-63.
- สุรพันธ์ กลิ่นขจร. (2532). การศึกษาเพื่อวางแผนการใช้ที่ดินในชุมชนผสมระหว่างเมืองโบราณกับการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน: เทศบาลเมืองลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล. (2539). ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่. รายงานการศึกษาเสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สุรัตน์ วรารัตน์. (2532). ทำอย่างไร จึงจะใช้สินมรดกทางวัฒนธรรมอย่างคุ้มค่า. จุลสารการท่องเที่ยว 8 (4), 14-18.
- สุวินทร์ ก้ายจินดา. (2530). การจัดการแสดงแสงและเสียงที่ดำเนินการโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทำลายโบราณสถานจริงหรือ. อนุสาร อ.ส.ท. 28 (3), 103-106.
- สุวรรณา ฤทธิมนตรี. (2535). สภาพและปัญหาการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยของครูสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตร - มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวรรณี เครือปาน. (2534). การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารที่พักอาศัยบริเวณถนนสุขาภิบาลอำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุวิทย์ รัศมิภูติ. (2535). การอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ: ปัญหาและแนวทางแก้ไข. ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยครั้งที่ 3, คณะกรรมการจัดงานสิ่งแวดล้อม' 35. หน้า 215-229.

- เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์ภักขิ. (2540). การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ชุมชน แขวงวัดสามพระยา แขวงบ้านพานถม แขวง
บางขุนพรหม. วิทยานิพนธ์ปริญญาสาธาณศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรม-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด. (2543). สิ่งที่มีอุปเต็มในจังหวัด
ร้อยเอ็ด. ภาพสันธุ์ : ประสานการพิมพ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกระบี่. (2541). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกระบี่,
แหล่งภาพเขียนสีในเขตอำเภอเมืองกระบี่. กระบี่ : โรงพิมพ์กระบี่เอกฟุ้ง.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์. (2541). ชุมชนโบราณในบุรีรัมย์. สำนักรับหมาย
และแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดปราจีนบุรี. (2541). สาระความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรมท้องถิ่น. ปราจีนบุรี : โรงพิมพ์ละมัย การพิมพ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์. (2535). รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มเก่า. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์
สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์. (2538). รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มสัก – อำเภอวังโป่ง. ศูนย์วัฒนธรรม
จังหวัดเพชรบูรณ์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์. (2539). รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอศรีเทพ – อำเภอวิเชียรบุรี. ศูนย์วัฒนธรรม
จังหวัดเพชรบูรณ์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม. 2541. แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัด
มหาสารคาม. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.
- อนุชาต ปาลกะวงษ์ ณ อยุธยา. (2524). ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของเมืองโบราณสมัยทวาร
วดีบริเวณ ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหา
บัณฑิต (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม) วิทยาศาตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อนุชาติ พวงสำลี. (2536). ศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติกับความคิดว่าด้วยการท่องเที่ยว. วารสารนิเวศวิทยา 20
(2), 21-27.
- อภิชาติ วงศ์แก้ว. (มปพ). การศึกษาผลกระทบ ข้อเสนอแนะด้านผังเมืองและสภาพแวดล้อม กรณีการสร้างถนน
พุทธบูชา จังหวัดนครปฐม. (มปท).
- กรศิริ ปาณินท์. (2530). ความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ชุมชนของคลองรอบกรุง: กรุงรัตนโกสินทร์. วาร
สารมหาวิทยาลัยศิลปากร 8 (1-2), 73-89.
- กรศิริ ปาณินท์. (2534). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม. วารสารอาสา 17 (18), 60-69.

- กรศิริ ปาณินท์. (2542). เรือนพื้นถิ่นและแนวเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาสู่อินไปแล้วหรือยัง. ใน สารสถาปัตย์, วารสารวิชาการภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ล. 2, หน้า 15-21. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ จุฬาฯ.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2526). การแพร่กระจายของสาหร่ายบนโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. ใน รายงานการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ครั้งที่ 2, วันที่ 1-4 กรกฎาคม 2526. กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2526). การเสื่อมสภาพของโบราณสถานโดยทางชีวภาพ. วารสารวิทยาศาสตร์ มก. 2 (2), 16-27.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2526). รายงานการศึกษาชนิดและวงจรชีวิตของสาหร่ายบนโบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัย. เอกสารทางวิชาการ 9/2526. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กรมศิลปากร.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2529). บทบาทของสาหร่าย ไลเคน และพืชขนาดใหญ่อื่น ๆ ต่อการเสื่อมสภาพของโบราณสถานศรีเทพ. กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- กัจจรวาทิน วังสัท, (2535). ภูมิทัศน์ใหม่ของเกาะรัตนโกสินทร์. วารสารสารคดี 7 (83), 40.
- อาภรณ์ ณ สงขลา. (2516). การสงวนรักษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย. วารสารคณะกรรมการว่าด้วยการ ศึกษา สหประชาชาติ 5 (3), 25-39.
- อิทธิพงศ์ ดันมณี. (2533). การศึกษาเพื่อวางแผนทางปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองบริเวณเกาะ พระนครศรีอยุธยา ด้วยวิธีทางผังเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุกฤษณ์ เข็มราษฎร์. (2535). แนวทางการพัฒนาชุมชนเมืองลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุดม สกุลพาณิชย์. (2533). การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ในเขตพื้นที่ชุมชนเมืองเก่าลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุดม อินทรสุวรรณ. (2530). การอนุรักษ์โบราณสถานกับการท่องเที่ยวในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. (2534). แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. นครสวรรค์ : โรงพิมพ์ไพศาลการพิมพ์ (เว็ทไฟเออร์เพรส จำกัด).
- อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. (2524). การศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. รายงานประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 1 วันที่ 2-6 ส.ค. 2524.
- เอกรินทร์ ชัยสุข. (2534). การรณรงค์ของกลุ่มอิทธิพลด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในการเรียกร้องขอคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- Apinhasmit, Thongcuan. (1991). The Conservation and Promotion of Thai Culture of the Secondary Schools in the Eastern Seaboard Area. Master's Thesis, Faculty of Education, Chulalongkorn University.
- Areponpatana, Daranee. (1990). Knowledge and Awareness of the People regarding Environmental Conservation of a local Monument and site : A Case Study of Phra Pathom Chedee, Nakhon Pathom Province. Master's Thesis, Faculty of Social Science and Humanities, Mahidol university.
- Chaicharoen, Panadda. (2527). Socio-economic Impact of The Sukhothai Historical Park Project on Ban Moeng Kao Community. Master's Thesis.
- Chongsomchit, Sophon. (1987). An Environmental Study for Historic Architectural Preservation of Ratanakosin City. Master's Thesis, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Dearden, P. (2538). Development and Biocultural Diversity in Northern Thailand. Applied Geology 15 (4), 324-334.
- Kamalasn Na Ayuthaya , Achavadee . (2534). A Study for Historic Place Conservation and Development Guidelines of Phetchaburi Community. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Kosoom Wanlaya. (2530). Conditions and Problems in Educational Management for Conservation and Promotion of Thai Culture at Lower Secondary Education Level in Schools Under the Auspices of the Department of General Education. Master's Thesis, Faculty of Education, Chulalongkorn University
- Kumwong, Suwat. (1982). A study of Historic Areas for Their Integration Into an Urban Plan: Phra Nakhon Si Ayutthaya Municipality. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Mehl, C.B. (2534). Culture, power, and history of resource management. In : Conservation and sustainable development, International Workshop. Asian Institute of Technology. pp 35-45.
- Noksakul, Domrongkiart . (2524). A Study of the Culture and the Environment of an Ancient Community at Khok Phanomdi Changwat Chonburi. Master Thesis, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Pichitdej , Amnuay . (2528). The Physical Development Planning for the Inner Part of Krung Rattanakosin Riverfront. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Silapakorn University.
- Pisesskolkit, Jirawan. (1991). Public Opinion Regarding the Environmental Surroundings of an Ancient Monument: A Case Study of Pom Makkalakarn, Bangkok Metropolis. Master's Thesis, Mahidol University.

- Pitaksilpa, Pipop. (1982). A Study for Tourism Development Planing of Phetchaburi. Master's Thesis, Faculty of Achitecture, Chulalongkorn University.
- Prempreechakul, Chainamm. (1997). Fungi in the Deterioration of Ancient Woodcraving in the National Museum, Bangkok. Master's Thesis, Inter-Department of Environmental Science, Chulalongkorn University.
- Prompaet, Khunpol. (1981). A Study for Tourism Development Planing in the Rattanakosin Area. Master's Thesis, Faculty of Achitecture, Chulalongkorn University.
- Ragchumnan, Pichit. (1979). A Study for Tourism Development Planning in Phra Nakhon Sri Ayutthaya and Neighbouring Provinces Sara Buri, Lopburi. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Sangkanjanavanich, Jindarak. (1991). The Social Carrying Capacity of a Historical Tourist Attraction; A Case Study of Wat Phra Kaeo Bangkok Metropolis. Master's Thesis, Faculty of Social Science and Humanitis, Mahidol University.
- Sangkhadul, Rachavadee. (2526). An Approach to the Conservation of Ancient Monuments in the Lower Part of Northern Thailand; Kamphaeng Phet, Sukhothai, Phichit and Phitsanulok. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Sirimangkala, Jarunee. (2531). A Study of the Rattanakosin Image for Conservation and Development. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Suckavanich, Nongpa – nga. (1995). Human Settlement and the Environmental in Prehistoric Northeastern part of Thailand. Master's Thesis, Faculty of Environment and Resources, Mahidol University.
- Sugmuang, Somrit. (2531). The Environmental Factors That Effected on the Settlement of the Ancient Cities the Dvaravati Period on the Eastern Coast of the Gulf of Thailand. Master's Thesis, Department of Archeology, Silpakorn University.
- Surarerks, V. (2529). Historical development and management of irrigation systems in Northern Thailand. Department of Geography, Chiang Mai University.
- Wannasilpa, Peerapun. (2534). The Economic Impact of Historic Sites on The Economy of Ayutthaya, Thailand. Ph.D.' s Thesis, University of Akron, USA.

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

(Urban and Regional Environmental Planning)

วิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่คนส่วนใหญ่เริ่มหันมาให้ความสนใจกันเมื่อไม่นานมานี้ จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เหมาะสม การพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาที่ผ่านมา ส่งผลให้การขยายตัวของเมืองเป็นไปอย่างรวดเร็ว และที่ผ่านมาเมืองทุกเมืองมักจะต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อเมืองขยายตัวมากขึ้น ปัญหาใหญ่ที่ตามมาคือ ทรัพยากรธรรมชาติรอบ ๆ เมืองและจากถิ่นอื่น ๆ ถูกนำไปใช้อย่างฟุ่มเฟือย เพื่อการพัฒนาพื้นที่และเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในเมืองนั้น ๆ เมื่อขาดการบริหาร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การสำรวจปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ และการวางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการวางแผนการใช้ที่ดินแล้ว เมืองก็จะขยายตัวไปอย่างสะเปะสะปะไร้ทิศทาง ขาดการควบคุม ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งที่ดินก็ลดลง และส่งผลถูกกลืนเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรมและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ สร้างความเสื่อมโทรมและทำลายความสมดุลของระบบนิเวศในบริเวณเหล่านั้น ดังปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วในพื้นที่บางเมืองของประเทศไทย

การศึกษามรดกความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย ในหัวข้อ “ การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค ” มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาสถานภาพขององค์ความรู้ วิเคราะห์ภาพรวม และประเมินสถานภาพ ช่องว่าง ทิศทาง และแนวโน้มขององค์ความรู้ในด้านนี้ เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านนี้ต่อไปในอนาคต ทั้งนี้ เป็นที่ยอมรับกันว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจะประสบความสำเร็จ และประชาชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบทางด้านสิ่งแวดล้อมเข้ามาสนับสนุนด้วยเสมอ ในการศึกษานี้จะทำการสำรวจ ศึกษา และวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น จากเอกสารต่างๆ ที่จัดทำขึ้นจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการบริหาร การวางแผน และการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับเมืองและภาคในประเทศไทย โดยกำหนดการศึกษาตามช่วงเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นสำคัญ (ช่วงปี พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน)

1. การทบทวนวรรณกรรมด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทย

การวางแผนเป็นเรื่องของ “ อนาคต ” (Future) ที่มีจุดประสงค์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การกำหนดแนวทางการทำงานในอนาคต การแก้ไขและป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้น การจัดระบบของสังคม หรือขบวนการเรียนรู้ (มานพ, 2526) การวางแผนนั้นจำเป็นต้องมีเพื่อนมนุษย์โลกและกลุ่มมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคม ที่จะนำมาช่วยให้ชีวิตในอนาคตชัดเจน

ยิ่งขึ้น การวางแผนจะครอบคลุมทุกระบบในสังคม และครอบคลุมศาสตร์ในทุกศาสตร์ที่ใช้อธิบายสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม ลักษณะของการวางแผนเป็นเรื่องของการทำงานร่วมกันจากหลายสาขาวิชา หรือสหสาขาวิชา (Multi disciplinaries) เพียงแต่ว่าศาสตร์ใดมีความต้องการจะมุ่งหวังถึงอนาคตมากกว่ากัน และแต่ละสาขาวิชาจะมีบทบาทของตัวเองในส่วนที่สาขานั้นเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด เช่น สาขาการเมืองจะมีบทบาทในด้านการปกครอง สาขาเศรษฐกิจ-สังคม มีบทบาทในด้านการพัฒนาประเทศในส่วนรวม สาขาสุขภาพ มีบทบาทในด้านของเมืองและท้องถิ่น และสาขาสิ่งแวดล้อม มีบทบาทในด้านทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต เป็นต้น แต่ทั้งนี้ศาสตร์ทั้งหลายสามารถประสานกันได้ในการวางแผนพัฒนา โดยเฉพาะการวางแผนเมื่อมีพื้นที่รองรับ

1.1) ภาพรวมของการวางแผนในประเทศไทย

การวางแผนในประเทศไทยสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายระดับ หลายมิติ และมีหน่วยงานที่รับผิดชอบหลากหลาย ซึ่งความสำคัญของแต่ละระดับก็แตกต่างกันตามเนื้อหาของแผนในระดับนั้น ๆ ส่วนใหญ่แล้วแผนในระดับสูง มักจะมีสาระที่สำคัญด้านเศรษฐกิจ - สังคมเป็นประการสำคัญ ยิ่งเป็นแผนในระดับต่ำลงมาก็ยังมีเนื้อหาสาระในทางด้านกายภาพมากขึ้น เมื่อพิจารณาแผนการพัฒนาทุกระดับของโครงสร้างการบริหารในประเทศไทยแล้ว จะพบว่ามีการวางแผนทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมสอดแทรกด้วย ทั้งนี้ การพัฒนาระดับใด ๆ ก็ตามย่อมเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพหรือต้องการพื้นที่รองรับ จึงแบ่งระดับและความสัมพันธ์ของการวางแผนในประเทศไทยเป็น 4 ระดับใหญ่ ๆ ดังนี้ (ตารางที่ 1)

- การวางแผนระดับชาติ (National Plan) ได้แก่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (Nation Economic and Social Development Plan) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบ ถือเป็นแผนแม่บทและแนวทางให้หน่วยงานต่าง ๆ นำไปปฏิบัติให้เป็นจริงเพื่อการพัฒนาประเทศในช่วงต่าง ๆ แผนพัฒนาฯ แต่ละฉบับจะเป็นแผน 5 ปี ยกเว้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เท่านั้นที่มีระยะเวลา 6 ปี แผนพัฒนาฯ ฉบับแรกของประเทศไทยประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ.2504 ตามเงื่อนไขของธนาคารโลก (World Bank) ที่ต้องการให้ประเทศไทยมีแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนก่อนที่จะพิจารณาให้กู้ยืมเงิน ปัจจุบันอยู่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544) ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้น ก็มีนโยบายและแผนส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559 เป็นแผนระยะยาว 20 ปี และแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2542 – 2549 เป็นแผนระยะกลาง 5 ปี เป็นกรอบนโยบายและแนวทางการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อม โดยมีคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเป็นหน่วยงานรับผิดชอบดำเนินการ

- การวางแผนระดับภาค (Regional Plan) เป็นนโยบายการพัฒนาภูมิภาคที่มีขึ้นเป็นทางการครั้งแรกในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 เมื่อรัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นต่าง ๆ ได้พัฒนาความเจริญไปตามแนวทางที่สอดคล้องกับความต้องการของแต่ละท้องถิ่น โดยมีสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่วางแผน และยังเป็นหน่วยงานที่ให้ความร่วมมือในลักษณะของการประสานงานในการวางแผนกับจังหวัดอีกด้วย ทั้งนี้ แผนพัฒนาภาคเป็นแผนย่อยของแผนชาติ

ตารางที่ 1 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างระดับของแผนพัฒนา แผนกายภาพ และแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

ระดับ แผน	ประเภทของแผน		หน่วยงานที่รับผิดชอบ
	แผนพัฒนา	แผนกายภาพ	แผนพัฒนา / แผนกายภาพ / แผนสิ่งแวดล้อม
ระดับชาติ (National)	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	-	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) / คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
ระดับภาค (Regional)	แผนพัฒนาภาค	ผังภาค	สศช. / กรมการผังเมือง
ระดับจังหวัด (Provincial)	● แผนพัฒนาจังหวัด	ผังโครงสร้างจังหวัด	คณะกรรมการพัฒนาจังหวัด / กรมการผังเมือง / ส่วนราชการระดับจังหวัด
	● แผนพัฒนาอำเภอ	ผังโครงสร้างอำเภอ	คณะกรรมการพัฒนาอำเภอ / กรมการผังเมือง / ส่วนราชการระดับอำเภอ
ระดับท้องถิ่น (Local)	● แผนพัฒนาเทศบาล	ผังเมืองรวม / ผังเมืองเฉพาะ	เทศบาล / กรมการผังเมือง / คณะกรรมการเทศบาล
	● แผนพัฒนาองค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.)	ผังพัฒนา อบต.	อบต. / กรมการผังเมือง / คณะกรรมการชุมชน
	● แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร	ผังเมืองรวม กทม.	กทม. / กรมการผังเมือง / คณะกรรมการ กทม.
	● แผนพัฒนาเมืองพัทยา	ผังเมืองรวมเมืองพัทยา	เมืองพัทยา. / กรมการผังเมือง / กรมการผังเมืองพัทยา

หมายเหตุ : แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับอำเภอ / เทศบาล / ชุมชน / กทม. / เมืองพัทยา จะนำมาร่วมกันแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดของจังหวัดนั้น ๆ อีกที

ที่เป็น Policy Plan เท่านั้น ที่ให้กับหน่วยงานระดับชาติ และระดับท้องถิ่นยึดถือดำเนินการ แต่ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้นจะยังไม่มีกำหนดแผนที่เป็นรูปธรรม รวมทั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง จะมีเพียงประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมสอดแทรกอยู่ในแผนพัฒนาภาคเท่านั้น

- การวางแผนระดับจังหวัด (Province Plan) แผนพัฒนาจังหวัดนี้เริ่มมีขึ้นในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 โดยมีคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด (กพจ.) ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและประสานการพัฒนาในระดับจังหวัดให้สอดคล้องกับการพัฒนาตามแผนชาติ แผนภาค และจัดสรรวงเงินค่าใช้จ่ายตามแผนพัฒนาจังหวัด แบ่งเป็นแผนระยะกลาง 5 ปี และแผนประจำปี ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้นมีการประสานโดยแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด เป็นแผนประจำปีที่ถ่ายทอดออกมาจากแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในลักษณะของแผนงานหรือโครงการ และตามความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของจังหวัดนั้น ๆ โดยมีหน่วยงานรับผิดชอบดำเนินการ คือ การส่วนราชการระดับจังหวัด และอำเภอ ในสังกัดกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และหน่วยราชการส่วนภูมิภาค

- การวางแผนระดับท้องถิ่น (local Plan) ได้แก่ แผนพัฒนาเทศบาล แผนพัฒนาพื้นที่เฉพาะ แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร และแผนพัฒนาเมืองพัทยา โดยมีหน่วยราชการระดับท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ โดยแผนพัฒนาดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับการพัฒนาตามแผนชาติ แผนภาค และแผนจังหวัด แบ่งเป็นแผนระยะ 5 ปี และแผนประจำปี ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้นมีการประสานโดยแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน เป็นแผนประจำปี โดยมีหน่วยราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา เป็นผู้ดำเนินการรับผิดชอบ

1.2) สถานภาพการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคในประเทศไทย

สำหรับการวางแผนสิ่งแวดล้อมเป็นศาสตร์ที่ค่อนข้างใหม่สำหรับประเทศไทย ในอดีตภาพของการวางแผนทางด้านนี้ยังไม่ชัดเจนเป็นรูปธรรม ยังไม่มีการกล่าวถึงเท่าไรนัก หรือถ้ามีก็จะสอดแทรกอยู่กับการวางแผนในสาขาต่าง ๆ แต่ปัจจุบันศาสตร์ทางด้านนี้มีความสำคัญและความชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ การวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยจะมีความเกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับนโยบายชาติจนถึงแผนปฏิบัติการในระดับท้องถิ่น ทั้งในระดับเมืองและระดับภูมิภาค และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมรับผิดชอบมากมาย ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ที่สำรวจพบควบคู่ไปกับการวิเคราะห์แนวโน้มนโยบายการพัฒนาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 - 8 (ดังตารางที่ 2) ทำให้ทราบถึงสถานภาพและพัฒนาการขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยที่ชัดเจนขึ้น จากการสำรวจเอกสารเบื้องต้น พบว่ามีเอกสารที่ผลิตจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคจำนวนมาก โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เป็นต้นมา ซึ่งรายละเอียดสถานการณ์การวางแผนสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมีดังนี้

ตารางที่ 2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8*

เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-2 (พ.ศ.2504 - 2514)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2504.
2	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510 - 2514)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2510.
3	ผังเมืองกรุงเทพมหานคร	อรุณ จันทร์เจริญสุข, 2513.
4	ผังเมืองพระนครศรีอยุธยา 2533	สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2513.
5	รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 1	สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2514.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515 - 2519)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515 - 2519)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2515.
2	Urbanization in Thailand	Romm., Jeff, 1972.
3	ปัญหา นครหลวง	ทวีศักดิ์ ปิยะกาญจน์, 2516.
4	การเติบโตของชุมชนในกรุงเทพมหานคร	หน่วยวิจัย สบคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.
5	รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 2	สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2518.
6	การพัฒนานโยบายการศึกษาและวิจัยตั้งแวดล้อม	โครงการการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2519.
7	Urbanization in the Bangkok Center Region	Vichit Vadahan, 1976.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 - 2524)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 - 2524)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520.
2	แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยว	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2520.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
3	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน พะเยา เชียงราย	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2522.
4	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2522.
5	การสำรวจเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนการพัฒนาภาคอีสาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2523.
6	การสำรวจเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวระดับภาคตะวันออก (ระยอง จันทบุรี ตราด)	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2523.
7	โครงการจัดทำแผนภาพเบื้องต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดใกล้เคียง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2523.
8	นโยบายและมาตรการการพัฒนาสิ่งแวดล้อม	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2524.
9	โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2524.
10	โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2524.
11	การศึกษาย่อยเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย พิชญโลก กำแพงเพชร และตาก	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
12	การศึกษาย่อยเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรี	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525.
2	แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525.
3	แนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2525.
4	เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรกระบวนการวางแผนและผังกายภาพสำหรับพนักงานวางแผนระดับท้องถิ่น	นพพ พงศ์ศักดิ์, 2526.
5	แผนประธานการใช้ประโยชน์ที่ดินชายทะเล จังหวัด (หลักการศึกษา 22 จังหวัดที่ศึกษาฝั่งทะเล)	กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527.
6	การใช้ภูมิสถาปัตย์กรรมกับการวางแผนพื้นที่ในอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย	กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527.
7	แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวของ จันทบุรี ตราด	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528
8	แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
9	คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทถ้ำ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.
10	คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.
11	การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในแง่การพัฒนาและเศรษฐกิจ	เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2528.
12	Songkhla Lake Basin Planning Study	Nation Economic and Social Development Board, 2528.
13	แผนแม่บทเพื่อพัฒนาภาคใต้ตอนบน	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2528.
14	การศึกษาเบื้องต้นการจัดทำแผนอนุรักษ์ธรรมชาติ	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
15	การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวสงขลา/พาคไใหญ่ และภาคใต้ตอนบน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2529.
16	การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงใหม่ และภาคเหนือตอนล่าง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2529.
17	แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวภาคอุบลราชธานี	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
18	แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวชายฝั่งทะเลภาคใต้	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
19	การวางแผนทางการค้ากับปัญหาการเติบโตของภาค (เมืองชลบุรี / เมืองหาดใหญ่)	สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, 2529.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530.
2	Upper South Regional Development Program	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530.
3	แผนพัฒนากลุ่มทิวเขาตอนบน ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2530 - 2534)	สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร, 2530.
4	แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6	คอปพงศ์ วัชรวิทย์, 2530.
5	โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวหัวหิน ชะอำ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2530.
6	โครงการศึกษาเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ อุทยานแห่งชาติ และสิ่งมีชีวิต	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2530.
7	แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2531.
8	ผังภาคกลาง / ผังภาคตะวันตก / ผังภาคเหนือ / ผังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ / ผังภาคใต้	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2531.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
9	แผนปฏิบัติการพัฒนาองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2531.
10	The Study on Applied Technology for Making City Plan	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2532.
11	Sustainable Development of Natural Resources : A Study of The Concept and Applications of His Majesty the King of Thailand	UNDP - United Nations Environment Programme, 1988.
12	โครงการศึกษาเพื่อกำหนดแผนการจัดการและดำเนินการเพื่อติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำทะเลสาบสงขลา ระยะที่ 2	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2532.
13	City Planning Manual Volume 1 - 9	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2532.
14	Upper Central Regional Study	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533.
15	Upper and Regional Development Policy for the 7 th Five - Year Plan in Thailand	Thailand Development Research Institute (TDRI), 1990.
16	Urbanization and Environment Managing the Conflict	Thailand Development Research Institute Foundation, 2533.
17	โครงการวางแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมบางกระบือ จังหวัดสมุทรปราการ	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
18	โครงการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชนบทของประเทศไทย	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533.
19	การศึกษาศักยภาพความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวเกาะสมุย	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2533.
20	การศึกษาศักยภาพแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของ จังหวัด จันทบุรี และตราด	สำนักบริหารการวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
21	การพัฒนาแบบท้องถิ่น : ทางเลือกใหม่ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534.
22	นโยบายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลของประเทศไทย	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2534.
23	การพัฒนาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม : ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน	สันติ ศิริวิธา, 2534.
24	แผนการใช้ที่ดินจังหวัด (มีการทำการศึกษาทุกจังหวัด)	กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
25	แผนปฏิบัติการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดเชียงใหม่ (มีทั้งหมด 7 แห่ง)	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531 - 2534.
26	การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ทำการศึกษาทั้งหมด 263 แห่ง ตามมติ ครม. พ.ศ.2532 เริ่มศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา)	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ
27	แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าลพบุรี (มี 38 โครงการ เริ่มศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2534)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2534.

เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 - 2539)			
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์	
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 - 2539)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2535.	
2	รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม (จัดทำทุกปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมา)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, ทำทุกปี	
3	National Urban Development Policy Framework Volume 1 - 2	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2535.	
4	แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2535 - 2539)	สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร, 2535.	
5	แผนแม่บทการจัดการประชากรของประเทศไทย	กองประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2535.	
6	แผนแม่บทโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2535.	
7	Methodology for Land & Building Use Control.	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2535.	
8	การศึกษาริวิจัยกฎหมายสิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระยะที่ 1 - 2	คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.	
9	แผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (มีการศึกษาในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแห่งอื่น ๆ อีกทั่วประเทศ)	สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้, 2536.	
10	คู่มือการวางแผน เล่ม 1 - 3 (Physical Planning Handbook Vol. 1 - 3)	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2536.	
11	โครงการจัดหาและพัฒนาสวนสาธารณะ สนามเด็กเล่น และภูมิทัศน์เมือง	กองผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2536.	
12	แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมของประเทศไทย และแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อม	บริษัทเอสไอ, 2536.	
13	จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล		
14	แผนการใช้ที่ดินเพื่อพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา	กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2536.	
15	Metropolitan Regional Structure Planning Study Vol. 1 - 12	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2537.	
16	แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน	กระทรวงการต่างประเทศ, 2537	
17	แผนลงทุนจังหวัด (ทำการศึกษาทุกจังหวัด)	สำนักงานจังหวัด, 2537.	
18	แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมภาคใต้	กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2537.	
19	โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาพื้นที่..... (ทำการศึกษาทั้งหมด 25 พื้นที่ทั่วประเทศ)	กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2537.	
20	คู่มือวิธีวัดสิ่งแวดล้อมและการวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมจังหวัด	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.	

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
20	โครงการปรับแผนแม่บทเพื่อแก้ไขปัญหาการจราจรในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล	สำนักงานคณะกรรมการจัดระบบจราจรทางบก, 2537.
21	เอกสารชุด แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง	กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2538.
22	นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Eco-tourism) ปี พ.ศ. 2538 – 2539	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2538.
23	แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.
24	โครงการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.
25	แผนหลักและแผนปฏิบัติการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำ บริเวณลุ่มน้ำอิง	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.
26	การกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่ภูมิภาค ประชาชนอยู่ที่ไหน?	สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2538.
27	โครงการเสริมสร้างประสิทธิภาพการดำเนินงานการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
28	เอกสารชุดคู่มือแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด (มีทั้งหมด 6 เล่ม)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
29	โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนเร่งรัดกระชากกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539.
30	การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในประเทศไทย : กระบวนการวางแผนเชิงยุทธ	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539.
31	แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด จังหวัด (เพื่อการศึกษารัฐกิจจังหวัด)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2539.
32	โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการในพื้นที่ลุ่มน้ำที่สำคัญของประเทศไทย (ลุ่มน้ำวิกฤต)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
33	โครงการศึกษาวิจัยรูปแบบองค์กรบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศไทย	คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
34	การศึกษาการวางแผนพัฒนาระบบฐานทรัพยากรและแผนปฏิบัติการตามผังแม่บทในเมืองหลักและเมืองศูนย์	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม
35	โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจังหวัด (เพื่อการศึกษารัฐกิจจังหวัด)	กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2539.
36	แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียว ในเมืองหลัก : นครราชสีมา (เพื่อการศึกษาระยะ 20 เมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
37	ทำเนียบแหล่งข้อมูลสิ่งแวดล้อม	กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539.

เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540.
2	ยุทธศาสตร์การพัฒนาภาคเหนือ	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540.
3	การวางแผนภาคพัฒนาชนบท , ผังเมืองและสถาปัตยกรรมในกรุงเทพมหานคร	อัน นิยมานพนธ์, 2540.
4	นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540.
5	นโยบายและแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อการพัฒนาระบบยั่งยืนสำหรับประเทศไทย	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540.
6	แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2542 – 2549	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541.
7	โครงการศึกษา เพื่อจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540.
8	โครงการศึกษาพื้นที่ที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมจังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540.
9	โครงการศึกษาเพื่อหาแนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.
10	โครงการศึกษาจัดทำแผนการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าดงพญาเย็น อำเภอเขาชะเมา จังหวัดมหาสารคาม	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.
11	โครงการจัดทำแผนแม่บทเพื่อปรับปรุงเมืองชายแดนทางการท่องเที่ยว 3 แห่ง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.
12	โครงการศึกษาเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำผืนน้ำ จังหวัดเพชรบุรี	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.
13	โครงการประสานงานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของกรมศิลปากร	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.
14	คู่มือการจัดรูปที่ดินเพื่อการพัฒนามือง เล่ม 1	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2540
15	โครงการจัดทำแผนผังพัฒนาเขตกรุงเทพมหานคร : เขตคลองเตจ (มีการศึกษาเกี่ยวกับทุกเขตในกรุงเทพมหานคร)	สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2540
16	รายงานการสำรวจพื้นที่ดินด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย	อนุชาติ พวงศ์ภาณุ, 2540.
17	การศึกษาเพื่อกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.
18	การจัดทำแผนปฏิบัติการพัฒนาความสามารในการรองรับการท่องเที่ยวหมู่เกาะพีพี	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.
19	การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในเส้นทางที่ใกล้กลุ่มประเทศอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.
20	ทิศทางารพัฒนาของจังหวัดปราจีนบุรีแบบยั่งยืน	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
21	การศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทเมืองชายแดนของการท่องเที่ยวที่จังหวัดอุตรดิตถ์ นครพนม ช่องเม็ก/อุบลราชธานี	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.
22	แนวทางการจัดทำและเสนอแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541.
23	การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมและการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมภาคกลาง	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541.
24	โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (ตล.)	โครงการศึกษาวิจัยการจัดการบริหารมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541
25	โครงการวิจัย การผังเมืองของเกาะ โดและบารา : บทเรียนสำหรับเชียงใหม่	สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541
26	โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อม ระดับจังหวัด (ถ้าการศึกษาเฉพาะจังหวัดที่เป็นที่ตั้งสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค จำนวน 12 จังหวัด)	สำนักงานจังหวัด / สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542.
27	โครงการกำหนดเขตพื้นที่ลุ่มน้ำบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองปลาไหล อ่างเก็บน้ำคลองกราย และ อ่างเก็บน้ำคลองใหญ่ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง เป็นเขตคุ้มครองพื้นที่ที่สิ่งแวดล้อม	กองสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่เฉพาะ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542.
28	แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานเพื่อการอนุรักษ์และ พัฒนาอย่างยั่งยืนของอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง จังหวัดตราด	กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542.
29	เมืองในสังคมไทย กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม	ดวงจันทร์ อภาวิฑูร์มย์เจริญเมือง, 2542.
30	การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน : เมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542.
31	เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรการวางแผนองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2542.
32	โครงการศึกษาการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยา	กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2543.
33	การศึกษาเพื่อจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมตามแผนปฏิบัติการ 21 (การตั้งถิ่นฐานอย่างยั่งยืน)	สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2543.
34	5 ทศวรรษ สภาพัฒนา	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2543.
35	รายงานประจำปี การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 - 2542	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กรุงเทพฯ.

หมายเหตุ : เป็นการคัดเลือกเอกสารบางส่วนที่สำคัญจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาจัดทำเท่านั้น

จากนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศในแผนชาติ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนสิ่งแวดล้อม กับกิจกรรมและการดำเนินงานด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงแผนพัฒนาต่าง ๆ พบว่า ในช่วงของแผนพัฒนา ฉบับที่ 1 และ 2 (พ.ศ.2504 – 2514) นโยบายระดับชาติและกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมนั้นแทบจะไม่มีเลย มีการกล่าวถึงเพียงกว้าง ๆ ในเรื่องทั่ว ๆ ไปที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ที่น่าสนใจก็คือ มีการศึกษาโครงการวางผังเมืองนครหลวง โดยบริษัท ลิทซ์ฟิลด์ (Litcheild) (ถาวรณ, 2513) และรายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 1 (กรมการผังเมือง, 2514) เนื่องจากสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในขณะนั้นยังมีสภาพที่ดีและมีจำนวนมากอยู่ ประกอบกับนโยบายของประเทศมุ่งเน้นระดมทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตทางอุตสาหกรรมมาใช้ เช่น ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรแร่ เป็นต้น ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519) เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2518 และพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2518 ขณะเดียวกันสถานการณ์สิ่งแวดล้อมจากการระดมทรัพยากรธรรมชาติมาใช้โดยไม่ได้มีการวางแผนก็เริ่มเป็นปัญหาและส่งผลกระทบต่อออกมาให้เห็นบ้าง ประกอบกับเป็นช่วงภาวะเศรษฐกิจของประเทศชะงัก สำหรับเอกสารในส่วนที่เกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่สำรวจพบในช่วงนี้ก็มีไม่มากและไม่เด่นชัดเท่าไร มีเพียงแต่การกล่าวถึง การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร (สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518) และปัญหานครหลวง (ทวีศักดิ์, 2516) เนื่องจากนโยบายของรัฐที่ต้องการให้กรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางความเจริญเพียงแห่งเดียวของประเทศ (Primate City)

ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 – 2524) เป็นช่วงที่รัฐบาลมีแนวคิดที่จะกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค โดยให้มีการพัฒนาแบบชุมชนหลายศูนย์ (Poly - centric Development) ในลักษณะการพัฒนาเมืองหลักในภูมิภาค (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520) อันเป็นที่มาและจุดเริ่มต้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก และเป็นโครงการพัฒนาพื้นที่เฉพาะแห่งแรกที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ขณะเดียวกันทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวก็ได้รับความสนใจมากขึ้น เนื่องจากรายได้หลักส่วนหนึ่งของประเทศในขณะนั้นมาจากการท่องเที่ยว ดังเห็นได้จากเอกสารการสำรวจและศึกษาเบื้องต้นของแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศที่เกิดขึ้นมากมาย โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นผู้ดำเนินการ ต่อเนื่องมาถึงแผนพัฒนา ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 – 2529) ในส่วนของโครงการพัฒนาพื้นที่เฉพาะเริ่มเป็นรูปเป็นร่างและมีโครงการกระจายไปตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศมากขึ้น โดยมีการศึกษาและจัดทำแผนพัฒนาในพื้นที่เฉพาะ เช่น แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก และแผนแม่บทเพื่อพัฒนาภาคใต้ตอนบน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525) เป็นต้น ในขณะเดียวกันสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติในขณะนั้น ได้จัดทำ “แนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางและมาตรการในการอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ โดยคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2525 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2527) และกำหนดให้มีการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติขึ้น ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาเพื่อการวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมที่จะตามมามากมาย

ในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534) มีการกำหนดแผนงานที่สำคัญนั้นคือ “แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวน 10 แผนงานหลักในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530) ที่ถือเป็นการสนับสนุนการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมากในเวลาต่อมา พิจารณาได้จากเอกสารที่มีการศึกษาเกี่ยวกับนโยบายและแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากมาย ทั้งจาก กรมป่าไม้ กรมประมง กรมชลประทาน และกรมพัฒนาที่ดิน เป็นต้น โดยจะทำการศึกษาวางแผนทรัพยากรเฉพาะด้านที่หน่วยงานนั้น ๆ ดูแลรับผิดชอบ ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ก็มีการประกาศแหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์ จำนวน 263 แห่ง โดยคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2532 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2537) ทำให้ต้องมีการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งธรรมชาติเหล่านั้นขึ้น กำหนดให้เริ่มทำการศึกษาดังแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา แต่สังเกตให้ดูจะพบว่า ที่ผ่านมาการศึกษาเพื่อจัดทำแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการวางแผนสิ่งแวดล้อมในระดับพื้นที่โครงการหรือพื้นที่เฉพาะแหล่งธรรมชาติ ยังไม่มีการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เฉพาะเจาะจงในระดับเมืองที่ชัดเจนเท่าที่ควร ยกเว้น การศึกษาเพื่อการจัดทำ “ผังเมืองรวม” ตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2518 ในพื้นที่เมืองต่าง ๆ ของประเทศ โดยสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งในขณะนั้นมีเพียง 17 เมือง ที่มีการประกาศเป็นกฎกระทรวงแล้ว

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 - 2539) เป็นช่วงที่มีเหตุการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นที่ทำให้ประเทศต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทยหันมาตื่นตัวให้ความร่วมมือและร่วมกันรับผิดชอบในเรื่องของสิ่งแวดล้อมมากขึ้น นั่นก็คือ การประชุม Earth Summit หรือการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development : UNCED) ที่จัดขึ้น ณ นครริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.2535 ที่ได้อนุมัติ “แผนปฏิบัติการ 21” (Agenda 21) ขึ้นมา ซึ่งเปรียบเสมือนแผนแม่บทของโลก ที่ให้แต่ละประเทศนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจให้สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องโดยให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยลง อันจะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) และในเวลาต่อมาก็มีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2535 และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ซึ่งเป็นฉบับปรับปรุงจาก พ.ศ.2518 ทั้งสองพระราชบัญญัติ รวมทั้งมีการจัดแบ่งส่วนราชการใหม่ คือ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกรมควบคุมมลพิษ ขึ้นแทนสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ สังกัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การทำงานด้านสิ่งแวดล้อมมีความชัดเจนและมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเฉพาะสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ที่ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบและประสานงานในด้านการวางแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง ในช่วงนี้เองมีการศึกษาเพื่อจัดทำแนวทางหรือแผนต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะการศึกษาเพื่อจัดทำ “แผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญของการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจังหวัด” ซึ่งเป็นการศึกษาในรายจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อเป็นฐานข้อมูลให้จังหวัดหรือท้องถิ่นนำไปใช้พิจารณาจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ที่จะต้องจัดทำเป็นประจำทุกปี ซึ่งมีการกำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 37 - 41 ใน

ส่วนของการวางแผนสิ่งแวดล้อมในระดับเมืองนั้นเริ่มมีความชัดเจนขึ้น โดยเริ่มมีการศึกษาในรายละเอียดหรือองค์ประกอบของเมืองและสิ่งแวดล้อมเมืองที่สำคัญตามเมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ มีการจัดทำแผนพัฒนาหรือแนวทางการจัดการขึ้น เช่น การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียวของเมืองหลัก 4 แห่ง คือ ชลบุรี ขอนแก่น เชียงใหม่ และนครราชสีมา (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539) และแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง (กรมการปกครอง, 2537) เป็นต้น

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – ปัจจุบัน) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 นี้เป็นแผนที่มีความแตกต่างจากแผนพัฒนาฯ ฉบับอื่น ๆ ตรงที่คำนึงถึงความต้องการของท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก ดังนั้น การพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ประชาชนหรือท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมรับรู้ รับผิดชอบ และมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็น และร่วมมือกับส่วนราชการต่าง ๆ ในการวางแผนทุกด้าน (Bottom up Approach) ซึ่งสังเกตได้จากเอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วงนี้ จะมีรายละเอียดเกี่ยวกับประชาชนและองค์กรปกครองท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.) (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2541) โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด ซึ่งทำการศึกษาในจังหวัดที่เป็นที่ตั้งของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12 จังหวัด (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542) และเอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรการวางแผนองค์การบริหารส่วนตำบล (กรมการผังเมือง, 2542) เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีการจัดทำ “นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559” (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540) โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นกรอบนโยบายและแนวทางการบริหารงานการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศที่เกื้อกูลและไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และเป็นไปตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 13 (1) ซึ่งเป็นนโยบายระยะยาว 20 ปี เนื่องจากลักษณะงานการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องใช้เวลาและมีความต่อเนื่องในการดำเนินงานจึงจะสัมฤทธิ์ผล และต่อมาจึงจัดทำ “แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2542 – 2549” (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541) เพื่อกำหนดนโยบายและแนวทางการบริหารงานระยะยาวที่กำหนดไว้ไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม โดยให้หน่วยงานราชการระดับจังหวัดและอำเภอ และส่วนราชการท้องถิ่น นำไปจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ที่จะต้องทำเป็นประจำทุกปี เพื่อจัดสรรงบประมาณจากกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ มาใช้ดูแลและพัฒนาสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นต่อไป

ในส่วนที่เป็นการวางแผนสิ่งแวดล้อมระดับเมืองนั้น มีการกำหนดวิสัยทัศน์ การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน : เมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542) เพื่อกำหนดกรอบนโยบายการพัฒนาให้หน่วยงานปฏิบัติต่าง ๆ ได้นำไปใช้ เช่น การเคหะแห่งชาติ สำนักงาน

นโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร และสำนักงานจังหวัดต่าง ๆ เป็นต้น มีการจัดทำระบบฐานข้อมูลที่ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนทุกระดับ ในโครงการศึกษาเพื่อจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมตามแผนปฏิบัติการ 21 (การตั้งถิ่นฐานมนุษย์อย่างยั่งยืน) เพื่อเสนอต่อคณะกรรมการว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อนำไปใช้ในการกำหนดแนวทางการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตชุมชนให้สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ และสร้างสมดุลของสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง และระดับเทศบาล (สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2543) ในส่วนของกรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ก็มีการศึกษาเพื่อการจัดทำ “ผังเมืองรวม” ซึ่งตั้งแต่ที่ผ่านจนถึงปัจจุบัน มีพื้นที่เมืองที่การประกาศเป็นกฎกระทรวงผังเมืองรวมไปแล้ว ประมาณ 150 ผังทั่วประเทศ

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมของการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทย พบว่าตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เป็นต้นมา งานด้านนี้เริ่มมีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น มีการนำนโยบายระดับชาติมากำหนดเป็นแผนระดับท้องถิ่นในรูปของแผนปฏิบัติการเฉพาะด้านจำนวนมากมายของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการมากขึ้น แต่ยังไม่พบว่ามี การวางแผนในลักษณะผสมผสานหรือแบบเบ็ดเสร็จ (Integrated Plan) ทางด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเลย

2. การวิเคราะห์การตอบสนองและช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

ปัจจุบันนี้ปัญหาสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นปัญหาสากลที่ทุกประเทศในโลกจะต้องร่วมกันรับผิดชอบ และดำเนินการแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การพัฒนาประชาชน และองค์กรบริหารในทุกระดับ รวมไปถึงการพัฒนาความรู้เพื่อการวางแผนจัดการ ซึ่งการศึกษา วิเคราะห์การตอบสนองการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทย เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านนี้ต่อไปในอนาคตนั้น ถือเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทั้งนี้ รายละเอียดของการวิเคราะห์องค์ความรู้ทางด้านนี้ในแต่ละมิติมีดังนี้

2.1) ด้านการดำเนินการศึกษาด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อม

ในระบบการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของกระบวนการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาของประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นระบบของเมืองหรือภาค พบว่า หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีระบบการเตรียมการศึกษาเพื่อการวางแผนจัดการที่เป็นระดับและขั้นตอน เช่น กรมป่าไม้ มีการศึกษาเพื่อวางแผนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแต่ละแห่ง โดยเริ่มจากข้อมูลพื้นฐานแผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และแผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ตามลำดับ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย มีการศึกษาเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดหรือแหล่งท่องเที่ยวหนึ่ง ๆ ที่เริ่มจาก โครงการการสำรวจ/ศึกษาเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว โครงการจัดทำแผนแม่บท/แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยว และการศึกษาความเหมาะสม/ความเป็นไปได้ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีขั้นตอนการศึกษาเพื่อทบทวนแผนพัฒนาและแผนแม่บทของแหล่งท่องเที่ยวที่เคยจัดทำไว้แล้ว ส่วนสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

(เดิม) ก็มีขั้นตอนการศึกษาที่เริ่มจาก การศึกษาเบื้องต้นการจัดทำแผนอนุรักษ์ธรรมชาติ การจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ และแผนปฏิบัติการพัฒนางค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ตามลำดับ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อหน่วยงานเหล่านั้นจะได้นำผลการศึกษาจากการวางแผนดังกล่าวไปสู่ลำดับของการปฏิบัติต่อไป

เมื่อพิจารณาถึงช่องว่างของการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาในด้านของระบบการศึกษาเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อมดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาในช่วงที่ผ่านมาเป็นการศึกษาเฉพาะเรื่องที่หน่วยงานนั้น ๆ รับผิดชอบ เช่น ทรัพยากรการท่องเที่ยว ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรดิน และทรัพยากรน้ำ เป็นต้น ความร่วมมือและการประสานงานกันในการศึกษาเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบในทุก ๆ เรื่องทั้งในระดับเมืองและภาคยังไม่ชัดเจน ทั้งนี้ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงในการดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อมของประเทศ ควรเข้ามามีบทบาทในการประสานงานในการศึกษาเพื่อวางแผนสิ่งแวดล้อมระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อให้การวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมีลักษณะแบบผสมผสาน (Integrated Environmental Planning) ทั้งในแง่ของการประสานองค์ความรู้ในแต่ละสาขา ความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงาน และการปฏิบัติงานที่จะเกิดขึ้นจากการวางแผนร่วมกันของทุกฝ่าย

2.2) ด้านฐานข้อมูลเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาสภาพขององค์ความรู้ทางการวางแผนสิ่งแวดล้อมในอดีตจนถึงปัจจุบันพบว่า เอกสารที่สำคัญที่ทำให้ทราบในเรื่องของฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยก็คือ ทำเนียบแหล่งข้อมูลสิ่งแวดล้อม (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539) พบว่า ระบบฐานข้อมูลเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับเมืองและภาคของประเทศไทยนั้น มีจำนวนมากและกระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งมีความซ้ำซ้อนในการผลิตหรือจัดเก็บ และพบว่าในการศึกษาเพื่อวางแผนสิ่งแวดล้อมในแต่ละครั้งของหน่วยงานต่าง ๆ จะต้องมีการศึกษาเพื่อจัดทำฐานข้อมูลใหม่เกือบทุกครั้ง โดยสังเกตจากเอกสารรายงานการศึกษาเบื้องต้น / การสำรวจเบื้องต้น / ข้อมูลพื้นฐานเพื่อจัดทำแผนต่าง ๆ ของหน่วยงานนั้น นับเป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณและเวลาในการดำเนินการศึกษาอย่างมาก ๆ และบางครั้งแผนที่ทำการการศึกษาเสร็จออกมาก็ไม่สามารถนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ทันเหตุการณ์

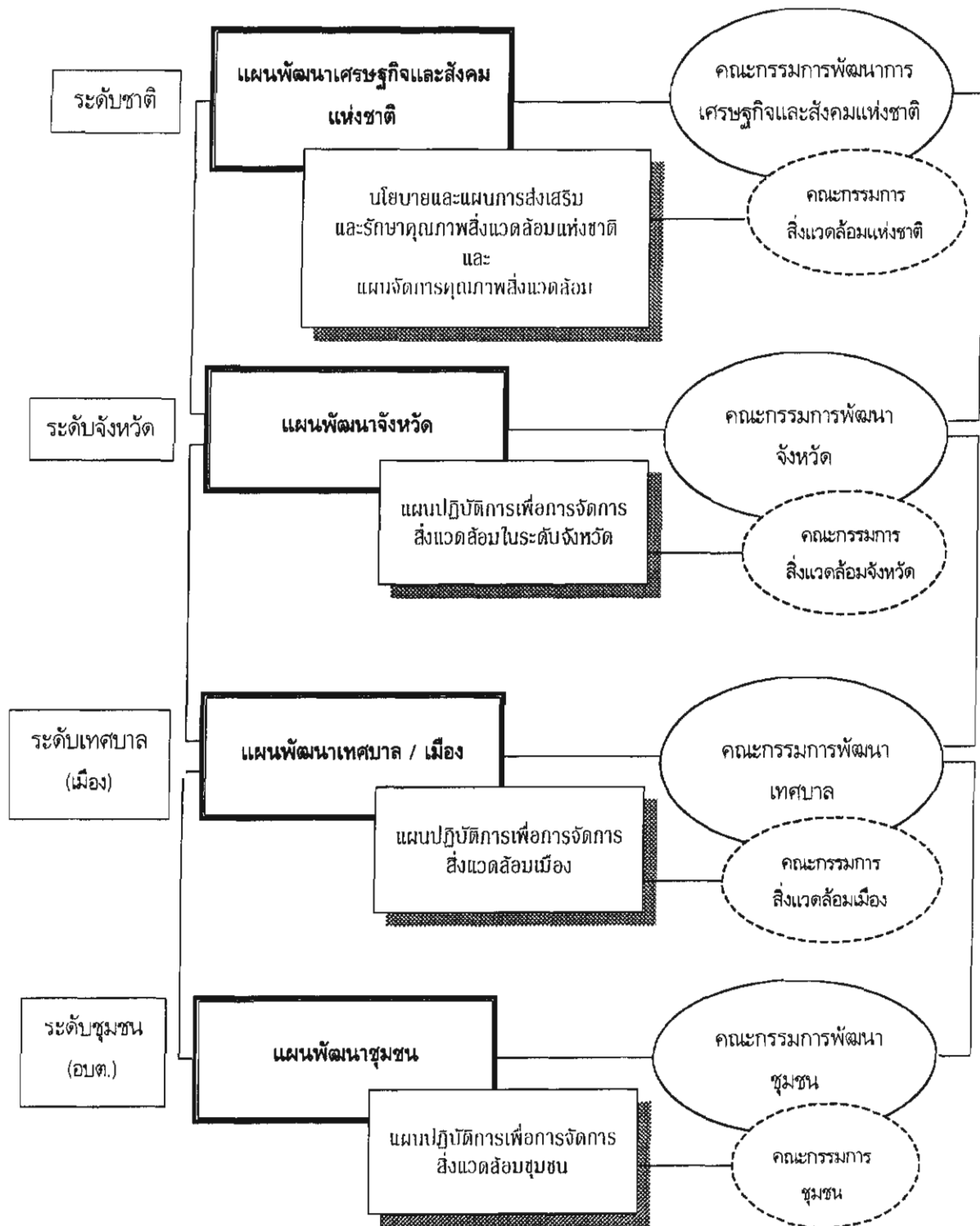
ปัจจุบันถึงแม้จะมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยในการจัดเก็บฐานข้อมูลทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information System : GIS) ซึ่งจะทำให้งานในด้านฐานข้อมูล ไม่ว่าจะเป็น การจัดระบบ การค้นหา การวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงการปรับปรุงฐานข้อมูลให้มีความทันสมัย สามารถกระทำได้อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้การนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้งานเพื่อการศึกษาวางแผนต่อไปได้อย่างรวดเร็วก็ตาม แต่ยังไม่มีการประสานความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ในการบริการข้อมูลซึ่งกันและกัน ในสถานการณ์ดังกล่าวถือเป็นช่องว่างที่สำคัญของศึกษาในองค์ความรู้ทางด้านนี้ ซึ่งควรจะมีการจัดหาหน่วยงานที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Data Center) ที่จะให้บริการข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมในทุก ๆ เรื่องแก่หน่วยงาน สถาบันการศึกษา และประชาชนทั่วไป ได้นำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งสำคัญที่ตามมา

คือ การสร้างเครือข่ายที่ดีทางด้านฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อม อันจะเกิดความร่วมมือซึ่งกันและกันในการพัฒนา และ แสวงหาองค์ความรู้ และข้อมูลใหม่ ๆ มาช่วยส่งเสริมในการทำงานขององค์ความรู้อื่น ๆ ต่อไปได้อย่างดี

อาจกล่าวได้ว่าในด้านของการจัดทำฐานข้อมูลเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อม ถือเป็นเรื่องสำคัญในการลดขั้นตอนของการศึกษา เพื่อจะนำไปสู่กระบวนการศึกษาเพื่อการวางแผนที่ใช้เวลาไม่นานนัก ส่งผลให้ผลการศึกษาที่ได้ออกมามีประสิทธิภาพ และทันต่อเหตุการณ์ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติต่อไป

2.3) ด้านเครื่องมือที่ช่วยในการบริหารจัดการและการตัดสินใจ

ในการทำงานให้มีประสิทธิภาพและสำเร็จลงได้ด้วยดีนั้น แผนงานที่ดีและเหมาะสมถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้การบริหารจัดการและการตัดสินใจเป็นไปด้วยดี จากการสรุปความสัมพันธ์ระหว่างระดับของแผนพัฒนา แผนกายภาพ และแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในตารางที่ 1 และแผนภูมิที่ 1 จะพบว่าในส่วนของแผนระดับภาค (Regional Plan) นั้น มีแผนพัฒนาภาค (ยุทธศาสตร์การพัฒนภาค) ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกรอบและแนวทางการพัฒนาภาคอย่างกว้าง ๆ ที่ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ในการแปลงยุทธศาสตร์ดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมต่อไป และมีผังภาค ของกรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นผังที่นำเอานโยบายต่าง ๆ ของการพัฒนาชาติที่กำหนดอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาถ่ายทอดเป็นผังทางด้านกายภาพ โดยเน้นในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งเป็นส่วนช่วยให้สิ่งแวดล้อมของประเทศอยู่ในสภาพดี ส่งผลไปสู่ระบบเมืองที่มีสิ่งแวดล้อมที่ดีด้วย แต่ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมในระดับภาคนั้น ไม่มีความชัดเจนในลักษณะของแผนที่ออกมา โดยจะไม่มีแผนที่ถ่ายทอดหรือพัฒนาขึ้นมาในลักษณะภาพรวม (Integrated Plan) เพื่อการใช้งาน มีแต่แผนสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ระดับเมือง และระดับชุมชน ซึ่งเป็นแผนที่ในระดับปฏิบัติการ ทั้งนี้ นโยบายระดับภาคจะมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการเป็นตัวช่วยนำความต้องการและความร่วมมือของคนในท้องถิ่นเข้ามาสู่กระบวนการวางแผนเป็นตัวเสริมสร้างและปิดช่องว่างที่พ้องจากการที่แผนพัฒนาในระดับชาติไม่ได้ตอบสนองกับความต้องการของท้องถิ่น และเป็นกลยุทธ์ในการจัดการที่ทำให้เห็นภาพรวมของการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งหมดในระดับภาค แทนที่จะกระจายการพัฒนาสิ่งแวดล้อมออกไปทั่วทุกท้องถิ่น ก็เลือกหรือเน้นการจัดการลงไปในบางจุด บางประเด็นหรือบางพื้นที่ซึ่งจะเป็นการดี เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ หรือที่เรียกว่า ระบบนิเวศ ซึ่งรูปแบบการพัฒนาที่เกิดขึ้นควรเป็นไปในลักษณะผสมผสาน (Integrated Approach) โดยนำงานหลาย ๆ ด้านจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องรับผิดชอบเข้ามารวมไว้เป็นแผนเดียวกัน เพื่อให้การจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมเกิดประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งที่ผ่านมาการวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยยังขาดความเชื่อมโยงและมีช่องว่างของการพัฒนาในระดับภาคอยู่ และการศึกษาด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเป็นก็เพียงการดำเนินการศึกษาเพื่อวางแผนแนวทางหรือแผนงานเฉพาะเรื่องที่หน่วยงานนั้น ๆ รับผิดชอบ

แผนภูมิที่ 1 ทิวความสัมพันธ์ระหว่างแผนพัฒนากับแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในระดับต่าง ๆ
ที่มา : ดัดแปลงจากกรมการปกครอง, 2538.

ดังนั้น แผนซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการบริหารจัดการและตัดสินใจที่ดีที่สุด จึงควรมีลักษณะที่เป็นระบบเดียวกัน (System Approach) กล่าวคือ มีลักษณะแบบผสมผสาน (Integrated Plan) และสอดคล้องกัน ในทุกระดับของแผน ตั้งแต่ระดับชาติ ระดับภาค ลงมาถึงระดับท้องถิ่น ซึ่งการวางแผนที่เป็นระบบเดียวกันทั้งหมดนี้ จะก่อให้เกิดการประหยัด และป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้น ทั้งทางด้านการวางแผน การประสานงาน และการบริหารการวางแผน และที่สำคัญก็เพื่อให้สามารถนำไปสู่ปฏิบัติได้จริงต่อไป

2.4) ด้านประชาชน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมจากเอกสารต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านมาของประเทศไทยนั้น จะพบว่า ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่มีความเด่นชัดมาก มีการตอบสนองการเปลี่ยนแปลงกับนโยบายระดับชาติได้เป็นอย่างดี จากนโยบายที่เน้นให้ “คน” เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความสามารถที่จะช่วยตนเองได้มากขึ้น โดยให้คนในท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวทางการพัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและพึ่งตนเองได้นั้น ในรายละเอียดของเอกสารที่ผลิตขึ้นจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่า ในด้านของประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นเริ่มมีบทบาทเข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการศึกษาและการจัดทำแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับจังหวัด ระดับเมือง ระดับชุมชนท้องถิ่น หรือแม้แต่การจัดทำแผนพัฒนาในรายละเอียดของการจัดการ โดยการชี้ให้เห็นถึงความต้องการ ปัญหา ข้อจำกัด รวมถึงการเสนอแนวทางการแก้ปัญหาและการจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตน ขณะเดียวกันทางสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ก็มีการศึกษาถึงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนและพัฒนาศักยภาพของประชาชนในท้องถิ่นให้เข้าใจและมีคุณภาพพอที่จะรับผิดชอบต่อท้องถิ่นของตนอีกทาง ซึ่งการดำเนินการการศึกษาในการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคในลักษณะดังกล่าวนี้ ถือเป็นการตอบสนองต่อนโยบายในระดับชาติได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการวางแผนและพัฒนา ควรเป็นผู้มีส่วนร่วมทำงานด้วย เพื่อแสดงความผูกพันต่อแผนงานและโครงการที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งหากไม่มีการร่วมมือของคนในท้องถิ่นแล้ว โครงการต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นก็จะไม่สามารถประสบความสำเร็จตามแผนที่วางไว้

ในด้านขององค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนสิ่งแวดล้อม แต่เดิมมีรูปแบบและกระบวนการในการวางแผนที่เป็นการรวมอำนาจและสั่งการจากส่วนกลาง (Top Down Approach) ทำให้ไม่ทราบถึงความต้องการ ปัญหา และข้อจำกัดขององค์กรปฏิบัติที่ทำหน้าที่ประสานงาน รวมถึงประชาชนในท้องถิ่นที่แท้จริง แต่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา การตอบสนองการทำงานด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก องค์กรท้องถิ่นและหน่วยงานระดับปฏิบัติในส่วนภูมิภาคมีการประสานความร่วมมือกันมากขึ้น จากเอกสารต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็น มีการศึกษาที่ลงรายละเอียดไปในระดับท้องถิ่นหรือเฉพาะเจาะจง

ไปในพื้นที่นั้น ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดถือเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงและเป็นกลไกการกระจายอำนาจและความเจริญจากส่วนกลางลงสู่ท้องถิ่นได้ดีในระดับหนึ่ง

จากลักษณะของกระบวนการดังกล่าวที่เกิดขึ้นจากการศึกษาการวางแผนด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในด้านประชาชน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องข้างต้น ถือเป็นนิมิตหมายที่ดีที่จะส่งผลให้เกิดการเชื่อมโยงระบบการปฏิบัติงานสำหรับส่วนราชการต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น อีกทั้งเป็นการวางแผนที่คำนึงถึงความต้องการของท้องถิ่นเป็นหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่นำหลักการ Bottom up Approach มาใช้ อันเป็นหลักประกันถึงความเป็นไปได้ของการนำแผนดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติมากขึ้น

2.5) ทิศทางความต้องการของกระแสโลก

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ทั้งหลาย ที่นำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นได้นั้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นฐานการผลิตที่สำคัญในการนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศ และที่ผ่านมามีปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกำลังเป็นประเด็นสำคัญที่ได้รับความสนใจในทุกประเทศ ซึ่งการดำเนินงานเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นจะไม่สามารถดำเนินการได้เพียงลำพัง ต้องอาศัยความร่วมมือกันทุกคน ทุกฝ่าย และทุกประเทศในโลกในการร่วมมือกันจัดการ สำหรับประเทศไทยก็ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานดังกล่าวบ้างแล้ว โดยได้ตอบสนองนโยบายกระแสความต้องการของโลก ซึ่งเห็นได้ชัดในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา กล่าวคือ ตั้งแต่มีแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งเปรียบเสมือนแผนแม่บทของโลก โดยนโยบายของแผนชาติก็มีการเน้นถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนได้จะต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ มีการแปลงนโยบายระดับชาติดังกล่าวไปสู่แผนปฏิบัติการในระดับท้องถิ่น ทั้งนี้พิจารณาได้จากเอกสารศึกษาจำนวนมากของหน่วยงานต่าง ๆ ที่มุ่งประเด็นไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ไม่ว่าจะเป็น เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน เพื่อการพัฒนาเกษตรที่ยั่งยืน การพัฒนาเมืองที่ยั่งยืน และเพื่อการพัฒนาจังหวัดที่ยั่งยืน เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการตอบสนองต่อทิศทางของกระแสโลกในยุคปัจจุบันนี้อย่างมาก

สำหรับช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมในมิตินี้อยู่ที่ ประชาชนกับการมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อความคิดและการกระทำที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการที่จะให้หน่วยงานของรัฐเป็นผู้ดำเนินการรับผิดชอบฝ่ายเดียวนั้นไม่พอ การปลูกจิตสำนึกโดยเน้นไปที่การให้ความรู้และความเข้าใจแก่เยาวชนในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมแก่เยาวชนและทุกหน่วยงาน และการชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของสิ่งแวดล้อมต่อการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขของมนุษย์ ทั้งนี้ การดำเนินการดังกล่าวต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานและค่อยเป็นค่อยไป แต่ในที่สุดก็จะนำไปสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืนและสามารถตอบสนองต่อกระแสความต้องการของโลกที่ยาวนานได้ นอกจากนี้ ในส่วนของกฎหมายซึ่งเป็นถือเครื่องมือที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยในการระงับและควบคุมปัญหาต่าง ๆ รวมไปถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี ก็ควรที่จะมีการศึกษาปรับปรุงให้ทันสมัย ทันต่อสภาพการณ์ที่

เกิดขึ้น ครอบคลุมในทุกประเด็น โดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวกับการคุ้มครองพื้นที่ที่มีคุณค่าทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการศึกษาเพื่อวางแผนสิ่งแวดล้อมในมิตินี้ ช่องว่างดังกล่าวควรเป็นประเด็นที่ควรจะนำมาประกอบการพิจารณาด้วย เพื่อตอบสนองต่อกระแสความต้องการของโลกในการร่วมมือกันของทุกฝ่ายในประเทศไทย

กล่าวโดยรวมนมิติต่างหลายที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะเป็น ด้านการดำเนินการศึกษา ด้านระบบฐานข้อมูลเพื่อการวางแผน ด้านเครื่องมือที่ช่วยในการบริหารและตัดสินใจ ด้านประชาชน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และด้านทิศทางความต้องการของกระแสโลก ทุกมิติล้วนเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่ต้องนำมาพิจารณาาร่วมกันในลักษณะ Integrated Approach ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การพัฒนางานวิจัยในอนาคตขององค์ความรู้ทางด้านนี้ให้ถูกทิศทางของความต้องการในแต่ละประเทศต่อไป

3. ทิศทางการศึกษาวิจัยด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

ในการเสนอกรอบและทิศทางการวิจัยในอนาคตขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทยนั้น ส่วนหนึ่งสามารถพิจารณาได้จากการวิเคราะห์การตอบสนองการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ทางด้านนี้ในช่วงเวลาที่ผ่านมามา เพื่อลดช่องว่างและพัฒนางานวิจัยให้ดำเนินต่อไปในทิศทางที่เหมาะสม และสามารถนำผลจากการศึกษาวิจัยดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ได้ตรงตามความต้องการของสภาพสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคต โดยรายละเอียดของกรอบและทิศทางการวิจัยที่เสนอแนะมีดังนี้

- 1) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดทำแผนการบริหารและจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับภาคของประเทศไทย ซึ่งที่ผ่านมายังไม่มีภาพที่ชัดเจนในการเชื่อมโยงแผนระดับชาติกับแผนระดับท้องถิ่นหรือชุมชนเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ เพื่อให้การดำเนินการทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นไปในทิศทางเดียวกัน สามารถมองเห็นภาพรวมของการพัฒนาได้ทั้งระบบ ชัดเจน และต่อเนื่อง เมื่อจะมีการสนับสนุนการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาในครั้งต่อ ๆ ไป ซึ่งในการแปลงนโยบายระดับชาติลงสู่แผนในระดับภาคนั้น ควรใช้พื้นที่เป็นตัวกำหนดหรือรองรับการจัดทำแผนพัฒนาระดับภาค เช่น แบ่งตามภูมิภาค อนุภูมิภาค หรือพื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นต้น แต่ทั้งนี้ ลักษณะของแผนที่ดีและเหมาะสมควรเป็นแผนที่ลักษณะผสมผสานการพัฒนาและจัดการสิ่งแวดล้อมในทุกด้าน (Integrated Planning) เข้าด้วยกัน
- 2) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับรูปแบบการประสานงาน การบริหารงาน และการจัดระบบองค์กรหรือหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย เพื่อการวางแผนพัฒนาและจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน (Integrated Planning) ที่เน้นรูปแบบของการจัดระบบการวางแผนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ทั้งนี้ เพื่อเป็นการลดความซ้ำซ้อน และความขัดแย้งในการทำงานของหน่วยงานราชการต่าง ๆ ใน

ปัจจุบัน เพื่อมุ่งไปสู่ระบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ ลดขั้นตอนการดำเนินงาน ประหยัดเวลา และประหยัดงบประมาณของแผ่นดิน

- 3) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับประชาชน และองค์กรท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่ในอนาคตจะเป็นหน่วยงานที่จะต้องมียานาจนน้ำที่รับผิดชอบตนเองมากมายในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็น การบริหารการปกครอง งบประมาณ การศึกษา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งเหมือนกับรูปแบบการปกครองท้องถิ่นอื่น ๆ ของประเทศไทย โดยการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประชาชนและองค์กรท้องถิ่นนี้ ควรเป็นในลักษณะของการศึกษาถึงบทบาท หน้าที่ และการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อหาจุดอ่อน-จุดแข็งของชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างและพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนและองค์กรท้องถิ่นให้มีศักยภาพเพียงพอที่จะรับผิดชอบในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนในอนาคต และเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 4) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับกลไกหรือเครื่องมือที่ใช้ในการเสริมสร้างและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในทุกระดับ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคต กับ การเรียนรู้และทำความเข้าใจในความสำคัญของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นเรื่องการเรียนรู้ถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งอาจจะเป็นการปรับปรุงหรือพัฒนาระบบกลไกหรือเครื่องมือที่จะนำมาใช้ก็ได้ ไม่ว่าจะเป็น ระบบการศึกษา/หลักสูตรในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารและการประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยพยายามให้หน่วยงานที่ทำหน้าที่ประสานงานหรือหน่วยงานปฏิบัติเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการร่วมกับองค์กรท้องถิ่นในการนำเครื่องมือดังกล่าวไปใช้
- 5) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการรวบรวมและจัดทำระบบฐานข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันมีการจัดทำและจัดเก็บข้อมูลที่ซ้ำซ้อนและกระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ ของประเทศ จึงควรมีการศึกษาวิจัยรูปแบบ ลักษณะ และวิธีการของการจัดตั้งศูนย์บริการข้อมูล (Data Center) ที่จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหาร รวบรวม และประสานงานด้านข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งของประเทศไทยและต่างประเทศ รวมไปถึงการให้บริการข้อมูลกับประชาชน สถาบันการศึกษา และหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อการนำไปใช้ในการศึกษาวิจัยและวางแผนงานด้านสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานต่าง ๆ ต่อไป ซึ่งจะเป็นการลดขั้นตอนของการศึกษา ประหยัดเวลา ประหยัดงบประมาณ นอกจากนี้ กำหนดให้มีองค์กรที่ทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงดังกล่าว เป็นผู้จัดทำ / การเป็นศูนย์กลางระบบเครือข่ายข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากเราปรารถนาความร่วมมือในการทำงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีร่วมกันมา

4. แนะนำวรรณกรรมที่ควรอ่าน

เอกสารที่เกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคที่แนะนำให้อ่าน ส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารรายงานการศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นและมีความน่าสนใจ ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าเอกสารดังกล่าวจะให้แง่คิด มุมมอง ความรู้ และความเข้าใจในองค์ความรู้ทางด้านนี้แก่ผู้อ่านไม่มากนักน้อย

1) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิจัยรูปแบบองค์กรบริหารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศไทย. จัดทำโดย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. 2539.

2) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.). จัดทำโดย โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2541.

3) รายงานฉบับสมบูรณ์ การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในประเทศไทย : กระบวนการวางแผนเชิงยุทธ. (Urban Environmental Management in Thailand : A strategic Planning Process) จัดทำโดย Kruger Consult เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ Danish Cooperation for Environment and Development (DANCED). 2539.

4) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดสระบุรี. หน่วยงานที่รับผิดชอบ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 1 - 12 และสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. 2542. (ปัจจุบันมีการศึกษาเฉพาะจังหวัดที่เป็นที่ตั้งของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12 จังหวัด คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี ชลบุรี ราชบุรี นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี นครสวรรค์ พิษณุโลก เชียงใหม่ สุราษฎร์ธานี และสงขลา)

5) การกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่ภูมิภาคของประชาชนอยู่ที่ไหน. จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. 2538.

บรรณานุกรม

กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. (2538). แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง. กรุงเทพมหานคร.
กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2531). ผังภาคกลาง
กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2536). คู่มือการวางผัง เล่ม 1-3.
กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2542). เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรการวางผังองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.).

- กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2540). คู่มือการจัดรูปที่ดินเพื่อการพัฒนาเมือง เล่ม 1.
- กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2537). แผนหลักเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมภาคใต้.
- กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2537). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาลุ่มน้ำป่าสัก.
- กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2543). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยา.
- กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2527). แผนประธานการใช้ประโยชน์ที่ดินชายทะเล จังหวัดภูเก็ต.
- กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2527). การใช้ภูมิสถาปัตยกรรมกับการวางแผนพื้นที่ในอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย.
- กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2536). แผนการใช้ที่ดินเพื่อพัฒนาชนบทลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.
- กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2536). แผนการใช้ที่ดินจังหวัดปทุมธานี.
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2537). แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
- กองประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2535). แผนแม่บทการจัดการประมงของประเทศ.
- กองผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2536). โครงการจัดหาและพัฒนาสวนสาธารณะ สนามเด็กเล่น และภูมิทัศน์เมือง.
- กองสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่เฉพาะ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการกำหนดเขตพื้นที่ลุ่มน้ำบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองปลาไหล อ่างเก็บน้ำคอกกราย และอ่างเก็บน้ำคลองใหญ่ อำเภอลวกแดง จังหวัดระยอง เป็นเขตคุ้มครองพื้นที่สิ่งแวดล้อม.
- กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2542). แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนของอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง จังหวัดตราด.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2522). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2523). รายงานฉบับสมบูรณ์ การสำรวจเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวระดับภาคตะวันออก (ระยอง จันทบุรี ตราด).
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2523). รายงานฉบับสมบูรณ์การสำรวจเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนการท่องเที่ยวภาคอีสาน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2523). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนกายภาพเบื้องต้นจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดใกล้เคียง.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2524). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทถ้ำ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี.

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวระยะของ จันทบุรี ๓๐๐ ปี.
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการ
ท่องเที่ยวสงขลา/หาดใหญ่ และภาคใต้ตอนบน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการ
ท่องเที่ยวเชียงใหม่ และภาคเหนือตอนล่าง.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการ
ท่องเที่ยวเชียงใหม่ และภาคเหนือตอนล่าง.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2530). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยว
หัวหิน ชะอำ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2530). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว
นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท และสิงห์บุรี.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2531). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนปฏิบัติการพัฒนาองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2531). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2538). นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism)
ปี พ.ศ. 2538 – 2539.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนแม่บทเพื่อปรับปรุงเมือง
ชายแดนทางการท่องเที่ยว.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการประสานงานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาการ
ท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของกรมศิลปากร.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่อทบทวนแผนพัฒนาการ
ท่องเที่ยวภาคอีสาน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาจัดทำแผนการศึกษาเพื่อกำหนด
แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าดงลำพัน อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2542). รายงานประจำปี การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูชายฝั่งทะเล :
กรณีชะอำ จังหวัดเพชรบุรี.
- เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2528). การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในแง่การพัฒนาและเศรษฐกิจ.
- คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2535). การศึกษาวิชาญกฎหมายสิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระยะที่ 1 – 2. เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม
กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2539). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิชาญรูปแบบองค์กร
บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศไทย. เสนอต่อ
สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.

- คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2534). การพัฒนาแบบยั่งยืน : ทางเลือกใหม่ในการแก้ไขสิ่งแวดล้อม.
- คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2534). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนปฏิบัติการอนุรักษ์ธรรมชาติด้านเมืองอุบล จังหวัดเชียงใหม่. เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ.
- โครงการการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2519). การพัฒนานโยบายการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม.
- โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมลพิษสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2541). โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.). เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
- ดวงจันทร์ อภาววิชรุตร์ เจริญเมือง. (2542). เมืองในสังคมไทย รายงานการวิจัยในสังคมไทย : กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ต่อพงศ์ วัจนะสวัสดิ์. (2530). แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6.
- ทวีศักดิ์ โยธะกาญจน์. (2516). ปัญหามลพิษ. กรุงเทพมหานคร.
- บริษัทเอสไอ. (2536). แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมของประเทศไทยและแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- มานพ พงศ์ทัต. (2526). เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรกระบวนการวางแผนและผังสภาพสำหรับพนักงานวางแผนระดับท้องถิ่น. ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2522). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน พะเยา เชียงราย. เสนอต่อ การท่องเที่ยว
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2533). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวหมู่เกาะสมุย. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในเส้นทางที่สำคัญกลุ่มประเทศอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การจัดทำแผนปฏิบัติการทบทวนขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวหมู่เกาะพีพี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทเมืองชายแดนของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร นครพนม ชองเม็ก/อุบลราชธานี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร และตาก. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวกาญจนบุรี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวสุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร และตาก. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2529. รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นการจัดทำแผนอนุรักษ์ธรรมชาติ. เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.
- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ ทิศทางการพัฒนาของจังหวัดปราจีนบุรีแบบยั่งยืน. เสนอต่อ สำนักงานจังหวัดปราจีนบุรี.
- สภาร่างสิ่งแวดล้อมไทย. (2538). การกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่ภูมิภาค ประชาชนอยู่ที่ไหน.
- สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. (2543). การศึกษาเพื่อจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมตามแผนปฏิบัติการ 21 (การตั้งถิ่นฐานอย่างยั่งยืน). เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สันติ สมิธวิดา. (2534). การพัฒนาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม : ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน.
- สำนักงานคณะกรรมการจัดระบบนิจจราจรทางบก. (2537). โครงการปรับแผนแม่บทเพื่อแก้ไขปัญหาจราจรในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2504). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ.2504 – 2509.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2510). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2510 – 2514.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2515). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ.2515 – 2519.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2520). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ.2520 – 2524.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2525). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ.2525 – 2529.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2525). แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2528). แผนแม่บทเพื่อพัฒนาภาคใต้ตอนบน.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2530). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530 – 2534.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2533). โครงการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชนบทของประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2535). แผนแม่บทโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2535). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535 – 2539.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในประเทศไทย : กระบวนการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนเร่งรัดกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540 – 2544.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). ยุทธศาสตร์การพัฒนากาฬเหนือ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2542). การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน : เมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2543). 5 ทศวรรษ สภาพัฒน์.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2524). นโยบายและมาตรการการพัฒนาสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2525). แนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2529). การวางแผนทางการแก้ไขปัญหามลพิษในเมืองขนาดใหญ่.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2532). โครงการศึกษาเพื่อกำหนดแผนการจัดการและดำเนินการเพื่อติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำทะเลสาบสงขลา ระยะที่ 2.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2534). นโยบายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลของประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2536). การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณผาแต้ม จังหวัดอุตรดิตถ์.
- สำนักงานจังหวัดเพชรบูรณ์. (2537). แผนลงทุนจังหวัดเพชรบูรณ์.

- สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร. (2530). แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2530 – 2534).
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2534). แผนการจัด
การอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2535). รายงาน
สถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2535.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). คู่มือชี้วัด
สิ่งแวดล้อมและการวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). โครงการ
จัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). แผนแม่บท
เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). แผนหลัก
และแผนปฏิบัติการการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำ บริเวณลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา และ
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). โครงการ
จัดทำแผนปฏิบัติการในพื้นที่ลุ่มน้ำที่สำคัญของประเทศ (ลุ่มน้ำวิกฤต).
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). เอกสารชุด
คู่มือแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). โครงการ
เสริมสร้างประสิทธิภาพการดำเนินงานการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). รายงานฉบับ
สมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหา
สิ่งแวดล้อมจังหวัดสระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). แผนการจัด
การสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด จังหวัดสระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). รายงาน
ฉบับสมบูรณ์ แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียวในเมืองหลัก นครราชสีมา.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). การศึกษา
การวางผังแม่บทศูนย์ราชการและแผนปฏิบัติการตามผังแม่บทในเมืองหลักและเมืองศูนย์กลางความ
เจริญของภาคกลาง : สระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2540). นโยบาย
และแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืนสำหรับประเทศไทย : โครงการการดำเนินการ
เพื่ออนุวัติตามแผนปฏิบัติการ 21 การจัดทำแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน.

- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2540). โครงการศึกษาพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมจังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2540). นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2541). การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมและการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมภาคกลาง.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2541). แนวทางการจัดทำและเสนอแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2541). แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2542 – 2549.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดสระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำลำดับความสำคัญของปัญหาและจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดโดยองค์กรท้องถิ่น.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่รับผิดชอบของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 2.
- สำนักนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร. (2535). แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 4 พ.ศ.2535 – 2539.
- สำนักบริหารวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2534). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาหาแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวเมืองพัทยา ระยอง จันทบุรี และตราด. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2513). ผังเมืองพระนครศรีอยุธยา 2533.
- สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2514). รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 1.
- สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2518). รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 2.
- สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้. (2536). แผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร.
- หน่วยวิจัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (2518). การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- อับ เนมมานเหมินท์. (2540). บทความใน หนังสือพระราชทานเพลิงศพ ศ. อับ เนมมานเหมินท์ เรื่อง ผังเมืองและสเปกตรัมเปิดกรรมในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพการพิมพ์โรงพิมพ์. กุญหาดี พางลำลี. (2540). รายงานสารสนเทศ สิ่งพิมพ์ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย เสนอต่อ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ยานวณ จันทร์เจริญสุข. (2513). ผังเมืองกรุงเทพในคณาตด. บท.

- Department of Town and Country Planning, Ministry of Interior. (1987). Methodology for Land & Building Use Control.
- Department of Town and Country Planning, Ministry of Interior. (1987). The Study on Applied Technology for Making City Plan.
- Department of Town and Country Planning Ministry of Interior. (1987). City Planning Manual Volume 1 – 9.
- Nation Economic and Social Development Board. (1985). Songkhla Lake Basin Planning Study.
- Nation Economic and Social Development Board. (1992). National Urban Development Policy Framework Volume 1 – 2.
- Nation Economic and Social Development Board. (1994). Metropolitan Regional Structure Planning Study Vol. 1 – 12.
- Nation Economic and Social Development Board. (1987). Upper South Regional Development Program.
- Nation Economic and Social Development Board. (1990). Upper Central Regional Study.
- Romm, Jeff. (1972). Urbanization in Thailand.
- Thailand Development Research Institute (TDR). (1990). Upper and Regional Development Policy for the 7th Five -Year Plan in Thailand.
- Thailand Development Research Institute Foundation. (1990). Urbanization and Environment Managing the Conflict.
- United Nations Environment Programme. (1988). Sustainable Development of Natural Resources : A Study of the Concept and Applications of His Majesty the King of Thailand
- Vichit Vadahan. (1976). Urbanization in the Bangkok Center Region.
